

ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μια Ιστορία Αγάπης;¹

των Gilles Dauve
και Karl Nesic

1. Το παρόν κείμενο είναι μια διαφορετική εκδοχή του γαλλικού κειμένου μας "Proletaire et Travail: une histoire d'amour?" Έχουν αφαιρεθεί σχεδόν όλες οι αναφορές σε γαλλικά βιβλία και περιοδικά. Κάποια πράγματα έχουν προστεθεί ή αναπτυχθεί περισσότερο, όπως για παράδειγμα τα σημεία πάνω στην "Αυτονομία", τον Π. Λαφάργκ, τον ντετερμινισμό, τον ταξισμό, τη λατρεία της δουλειάς και την υποκειμενικότητα.

2. "Ne travaillez jamais": σύνθημα σε τοίχο του Παρισιού, εμφανίζεται φωτογραφημένο στο 8ο τεύχος της Καταστασιακής Διεθνούς το 1963. Το ίδιο τεύχος όρισε πως "το επίκεντρο του επαναστατικού σχεδίου" δεν είναι "τίποτα λιγότερο από την κατάργηση της εργασίας με τη συντησιμένη έννοια (καθώς και την κατάργηση του προλεταριάτου) και όλων των τρόπων δικαιολόγησης του παλαιού τύπου εργασίας."

3. Ο όρος "αυτονομία" είναι παραπλανητικός γιατί συγχέει δραστηριότητες και θεωρίες που διαφέρουν πολύ μεταξύ τους, παρόλο που πολλές φορές εμφανίζονταν μέσα στις ίδιες ομάδες. Ένα μεγάλο κομμάτι του "αυτόνομου" κινήματος δραστηριοποιόταν από τα κάτω ενάντια στην εργασία. Από την άλλη ο εργατισμός (operaismo) χρησιμοποιούσε την κριτική στην εργασία σαν

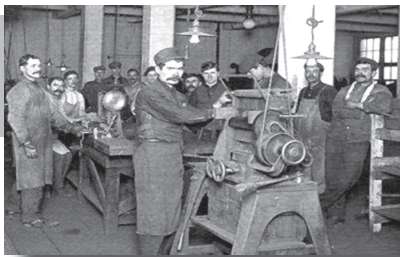
Μια ιστορική αποτυχία. Η φράση αυτή θα μπορούσε να είναι ένας ωμός αλλά όχι και τόσο άδικος απολογισμός του κομμουνιστικού κινήματος 154 χρόνια μετά από το *Μανιφέστο* των Μαρξ και Ενγκελς.

Μια ερμηνεία αυτής της αποτυχίας επικεντρώνεται στη σημασία ή και το προβάδισμα που δόθηκε στην εργασία. Από τη δεκαετία του 1960 και μετά, μια όλο και πιο ορατή εναντίωση στην εργασία, ενίοτε σε βαθμό ανοιχτής εξέγερσης, έχει οδηγήσει αρκετούς επαναστάτες να επανεξετάσουν το παρελθόν από τη σκοπιά της αποδοχής ή της απόρριψης της εργασίας. Λέγεται ότι τα κοινωνικά κινήματα του παρελθόντος απέτυχαν διότι οι εργαζόμενοι προσπάθησαν να υψώσουν την εργασία σε θέση τέτοια που να κανοναρχεί την κοινωνία, δηλ. προσπάθησαν να απελευθερωθούν χρησιμοποιώντας το μέσο που τους υποδούλωνε: την εργασία. Αντίθετα, η πραγματική χειραφέτηση θα έπρεπε να βασιστεί στην άρνηση της εργασίας, ιδωμένη ως η μόνη αποτελεσματική ανατροπή τόσο της αστικής, όσο και της γραφειοκρατικής κυριαρχίας. Μόνον η άρνηση της εργασίας θα είχε μια οικουμενική διάσταση ικανή να υπερβεί τα ποσοτικά αιτήματα και να προωθήσει ένα ποιοτικό αίτημα για μια τελείως διαφορετική ζωή. Οι καταστασιακοί ήταν από τους πιο ξεκάθαρους υποστηρικτές της αποψης: «*Μη δουλεύετε ποτέ!*»².

Αργότερα, αρκετές επίσημες ή άτυπες ομάδες, ιδίως στην Ιταλία, οι οποίες συχνά αποκαλούνταν «αυτόνομες», αποπειράθηκαν να αναπτύξουν και να συστηματοποιήσουν τις αυθόρμητες δραστηριότητες εναντίωσης στην εργασία³.

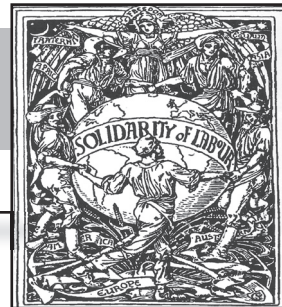
Η άρνηση της εργασίας έχει γίνει ο θεματικός άξονας πολλών θεωριών σχετικά με προηγούμενους και τωρινούς αγώνες. Οι ήττες εξηγούνται βάσει της αποδοχής της εργασίας, μερικές επιτυχίες βάσει της δυναμικής ανυπακοής στους εργασιακούς χώρους, και ο ερχομός της επανάστασης ισοδυναμεί με την ολοκληρωτική απόρριψη της εργασίας. Σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση, οι εργάτες ήταν παλιά διαποτισμένοι και αυτοί από τη λατρεία της παραγωγής. Τώρα μπορούν να απελευθερωθούν από την πλάνη της εργασίας διότι ο καπιταλισμός της έχει αφαιρέσει οποιοδήποτε ενδιαφέρον ή οποιοδήποτε ανθρώπινο περιεχόμενο ενώ ταυτόχρονα σπρώχνει εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους στην ανεργία.

Εργάτες
δοκιμάζουν
μια νέα μηχανή
κάπου στα 1860.

Προπαγανδιστική αφίσα
που εξυμνεί την εργατική
αλληλεγγύη αλλά και την
ταύτιση με την εργασία.

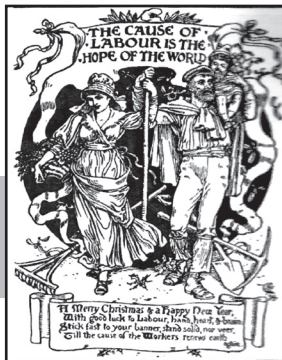

ενοποιητικό στοιχείο πάνω στο οποίο θα μπορούσε να χτιστεί κάποια οργάνωση (άλλοτε φτιαγμένη από τα κάτω, άλλοτε από τα πάνω α lá Λένιν). Ο εργατισμός θεωρούσε κοινό στοιχείο σε όλες τις κατηγορίες των προλετάρων το γεγονός ότι **όλοι δούλευαν**, είτε επίσημα είτε ανεπίσημα, είτε με μισθό είτε χωρίς, είτε περιστασιακά είτε μόνιμα. Έτσι λοιπόν, ακόμα και όταν προωθούσε την εξέγερση στον εργασιακό χώρο, στόχος του εργατισμού ήταν να αναγνωριστεί η εργασία του καθενός, μέσω του υποθετικά ενοποιητικού συνθήματος για “πολιτικό μισθό”. Αντί να συνεισφέρει σε μια διάλυση της εργασίας μέσα στο σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας, ήθελε να αντιμετωπίζονται όλοι (οι γυναίκες, οι άνεργοι, οι μετανάστες, οι φοιτητές, κτλ) σαν εργάτες. Η κριτική της εργασίας χρησιμοποιήθηκε σαν εργαλείο για την απαίτηση της γενίκευσης της **πληρωμένης** παραγωγικής δραστηριότητας, δηλ. της μισθωτής εργασίας. Ο εργατισμός αγωνιζόταν

Στη Γερμανία, η ομάδα **Krisis** έδειξε πρόσφατα, με έναν παραδειγματικό τρόπο, πως μπορεί κανείς να μετατρέψει την άρνηση της εργασίας σε φιλοσοφική λίθο της επανάστασης⁴.

Αλλά από τη δεκαετία του '70 και μετά, ο ρόλος της εργασίας έχει επίσης επαναπροσδιοριστεί από μια διαφορετική οπτική γωνία, κυρίως στη Γαλλία: μέχρι τώρα η εργατική τάξη είχε απλώς προσπαθήσει να επιβληθεί ως η τάξη της εργασίας και να κοινωνικοποιήσει την εργασία, κι όχι να την καταργήσει, διότι μέχρι τώρα η καπιταλιστική ανάπτυξη εμποδίζει την εμφάνιση μιας κομμουνιστικής προοπτικής. Πέρα από το τι σκέφτονταν οι προλετάριοι (ή οι ριζοσπαστικές μειοψηφίες), μάχονταν για έναν καπιταλισμό χωρίς καπιταλιστές, για ένα καπιταλισμό διευθυνόμενο από τους εργάτες. Πραγματική κριτική στην εργασία ήταν αδύνατη στις δεκαετίες του '60 και του '70, και η περίοδος του «'68» ερμηνεύεται ως η τελευταία, με δυνατότητες επιτυχίας, προσπάθεια της εργασίας να γίνει η ίδια ο κυρίαρχος πόλος μέσα στη σχέση κεφάλαιο-μισθωτή εργασία. Τώρα τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά διότι ένα αναδιαρθρωμένο κεφάλαιο δεν αφήνει πλέον κανένα περιθώριο για έναν «εργατικό» καπιταλισμό. Η ομάδα **Theorie Communiste** είναι ο βασικός υποστηρικτής αυτής της θέσης⁵.

Δεν «τσουβαλιάζουμε» μαζί ομάδες τόσο διαφορετικές μεταξύ τους όσο η **Καταστασιακή Διεθνής** και η **Theorie Communiste**. Ασχολούμαστε μόνο με ένα σημαντικό στοιχείο που είναι κοινό και στις δύο: την πεποίθηση ότι η επιβεβαίωση της σημασίας της εργασίας ήταν ένα βασικό εμπόδιο στην επανάσταση, και ότι αυτό το εμπόδιο θα ξεπερνούταν μέσω της καπιταλιστικής ανάπτυξης κι όχι μέσω της δράσης των ίδιων των προλετάρων. Η δική μας άποψη είναι ότι αυτές οι αντιλήψεις δεν απορρέουν από ιστορικά γεγονότα και (πράγμα πολύ πιο σημαντικό) ότι η αφετηρία τους, η «μέθοδός» τους, είναι αμφισβητήσιμη. Παρόλα αυτά, οι υπερασπιστές τους προκρίνουν ξεκάθαρα την επανάσταση ως κομμουνιστικοποίηση, καταστροφή του Κράτους και κατάργηση των τάξεων. Έτσι λοιπόν αυτό το κείμενο δεν είναι τόσο μια αναίρεση [αυτών των αντιλήψεων] όσο μια προσπάθεια να στοχαστούμε ξανά το ζήτημα της εργασίας. Ένας από τους βασικούς στόχους αυτού του κειμένου είναι να δώσει έμφαση στο γεγονός ότι δεν υπάρχει μια και μοναδική αιτία για την αποτυχία των επαναστάσεων του παρελθόντος και τίποτα δε θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί μια μελλοντική επανάσταση θα ήταν επιτυχής. Κανείς μπορεί

“Ο αγώνας της
εργασίας είναι
η ελπίδα του
κόσμου”.

Εργάτες-τεχνίτες
του 19ου αιώνα

για την αναγνώριση του κεντρικού ρόλου της εργασίας, δηλαδή για κάτι το οποίο είναι αντίθετο στην κατάργηση της εργασίας. Δείτε π.χ. το περιοδικό *Ze-rowork*, τεύχος 1, Νέα Υόρκη, 1975. Αυτή η αντίφαση εκφράστηκε στο σύνθημα της ομάδας *Potere Operaio* “*από τον αγώνα για το μισθό στην κατάργηση της μισθωτής εργασίας*”. Η έλλειψη χώρου μας απαγορεύει να μπορούμε σε λεπτομέρειες. Δείτε επίσης δύο πολύ κατατοπιστικές εκδόσεις της [αγγλικής] ομάδας *Red Notes* τη δεκαετία του '70: *Italy 1977-78. Living with an Earthquake*, και *Working Class Autonomy and the Crisis*. Ως απόδειξη του γεγονότος ότι η κριτική της εργασίας υπερβαίνει τα σύνορα των αποκαλούμενων πλούσιων κοινωνιών, βλ. την μπροσούρα *A Ballad Against Work* (1997) της ινδικής ομάδας *Collectivities*, Maj-door Library, Autopin Jhuggi, NIT, Faridabad 121001, India. [Σ.τ.μ. Η έλλειψη χώρου μπορεί να απαγορεύει στους Ντωβέ-Νεζίκ να μπουν σε λεπτομέρειες αλλά δεν τους απέτρεψε από τις μονομέρειες. Μια

να θεωρητικοποιήσει, να προσπαθήσει να κατανοήσει ή να συμβάλλει σε μια επανάσταση. Δεν μπορεί όμως να δείξει πως γίνεται.

Πριν το 1914

Μια πληθώρα δεδομένων δείχνει ότι για αιώνες οι εργάτες χρησιμοποιούσαν την επαγγελματική τους ικανότητα και αξιοπρέπεια ως αιτιολόγηση αυτού που θεωρούσαν ως δίκιο τους. Ενεργούσαν λές και το δικαίωμά τους σε ένα δίκαιο μισθό (και σε δίκαιες τιμές, όπως στην «ηθική οικονομία» που περιγράφει ο E.P.Thompson) προέκυπτε από το μόχθο και την αποδοτικότητα τους.

Όμως, αν και απαιτούσαν και εξηγείρονταν **εν ονόματι** της εργασίας, μάχονταν άραγε **για** έναν κόσμο στον οποίο θα έπαιρναν τη θέση των αφεντικών τους; Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ εργατικής πρακτικής και εργατικής ιδεολογίας.

Τα κοινωνικά κινήματα του παρελθόντος τα περιγράφουν ως απόπειρες για την πραγματοποίηση μιας ουτοπίας όπου η εργασία θα ήταν βασιλιάς. Τα κινήματα αυτά είχαν βέβαια μια τέτοια διάσταση αλλά αυτή η διάσταση δεν ήταν ούτε η μόνη, ούτε αυτή που έδινε συνοχή σε όλες τις άλλες. Αν δεν ισχύει αυτό, πώς ερμηνεύουμε το συχνά προβαλλόμενο αίτημα για **λιγότερη** δουλειά; Το 1539 στη Λυόν, οι τυπογράφοι πραγματοποίησαν μια τετράμηνη απεργία διεκδικώντας λιγότερες ώρες δουλειάς και περισσότερες δημόσιες αργίες. Το 18ο αιώνα, οι γάλλοι κατασκευαστές χαρτιού συνήθιζαν να παίρνουν «παράνομες» άδειες. Ο Μαρξ θυμίζει πόσο σόκαραν τους εγγλέζους αστούς οι εργάτες που προτιμούσαν να εργάζονται λιγότερο (και να κερδίζουν λιγότερα) πηγαίνοντας στο εργοστάσιο τέσσερις ημέρες την εβδομάδα αντί για έξι.

«*Ζήσε ως εργάτης ή πέθανε ως αγωνιστής*». Το περίφημο σύνθημα των μεταξουργών της Λυόν τη δεκαετία του 1830 σίγουρα συμβολίζει ένα αίτημα για δουλειά αλλά όχι τόσο για δουλειά ως μια θετική πραγματικότητα, όσο σαν ένα μέσο αντίστασης στη μείωση του μισθού τους. Η εξέγερση των ιδίων μεταξουργών, το 1834, δεν ξεκίνησε λόγω της εγκατάστασης μηχανών που θα τους στερούσαν τη δουλειά τους. Οι μηχανές ήταν ήδη εκεί. Στην πραγματικότητα οι εργάτες αγωνίστηκαν ενάντια στη δύναμη των εμπόρων, οι οποίοι καταμέριζαν όπως ήθελαν τη δουλειά και έδιναν μικρές αμοιβές. Όταν ο μεταξουργός επαινούσε την ποιότητα του μεταξιού που παρήγαγε, δε μιλούσε

και δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή άλλη παρουσίαση της δουλειάς του Zerowork στα ελληνικά, παραπέμπουμε στα *Παιδιά της Γαλαρίας* #9, σελ. 15-27, όπου συνοψίζεται όλη η συζήτηση γύρω από το ζήτημα του μισθού και της άμισθης εργασίας εντός του “αυτόνομου” κινήματος. Ανεξάρτητα από κάποιες γενικές απαράδεκτες πολιτικές του επιλογές, αυτό που φαίνεται σαν “αντίφαση” του εργατισμού είναι στην πραγματικότητα η **κατ’ ανάγκην** αντιφατική πάλη του προλεταριάτου καθώς αγωνίζεται ταυτόχρονα **μέσα και ενάντια** στη μισθωτή σχέση, για ένα μισθό που θα του επιτρέψει να βρεθεί σε καλύτερη θέση για να αρνηθεί αυτή την εργασία. Ο εργατισμός δεν αποσκοπούσε απλά στην “αναγνώριση του κεντρικού ρόλου της εργασίας”. Και φυσικά, για λόγους χώρου πάλι, αφήνουμε και εμείς απ’ έξω άλλες ενδιαφέρουσες πτυχές της “αυτονομίας”, όπως π.χ. την ανάλυση της καπιταλιστικής χρήσης των μηχανών που είχε ήδη απ’ τη δεκαετία του ‘50 υπερβεί την ψευδή αντίθεση

ως ειδικευμένος τεχνίτης του μεσαίωνα: αυτό που διακυβευόταν ήταν η ίδια του η ζωή.

Είναι αλήθεια ότι το κλείσιμο των Εθνικών Εργαστηρίων από την κυβέρνηση τον Ιούνιο του 1848 οδήγησε στην εξέγερση του Παρισιού. Αλλά αυτά τα εργαστήρια δεν ήταν ένα κοινωνικό μοντέλο αλλά ένα μέσο για να απασχολούνται οι άνεργοι. Η δουλειά που γινόταν εκεί ήταν κοινωνικά μη επικερδής και χωρίς κανένα ενδιαφέρον για αυτούς που την έκαναν. Οι εξεγερμένοι ξεσηκώθηκαν για να επιβιώσουν κι όχι για να υπερασπιστούν μια εγγυημένη, εθνικοποιημένη ή κοινωνικοποιημένη μορφή εργασίας την οποία θεωρούσαν ως εμβρυακή μορφή σοσιαλισμού.

Εκείνη την εποχή έγιναν πολλές απεργίες και εξεγέρσεις ενάντια στην εκμηχάνιση. Εξέφραζαν την αντίσταση των τεχνιτών που προσπαθούσαν αγωνιωδώς να περισώσουν το (πραγματικό και φανταστικό) πλούσιο ανθρώπινο περιεχόμενο της τέχνης τους, όμως προσπαθούσαν εξίσου να θέσουν φραγμούς στην αύξηση της εκμετάλλευσης. Όταν οι υφαντουργοί εργάτες της Ρουέν κατάφεραν να αποτρέψουν την εγκατάσταση πιο αποδοτικών μηχανών, δεν αγωνίστηκαν για ένα επάγγελμα, αλλά για να θέσουν ένα φραγμό στην επιδείνωση των συνθηκών ζωής τους. Στο μεταξύ, άλλοι νορμανδοί εργάτες υφαντουργίας διεκδικούσαν 10ωρη εργάσιμη ημέρα και οι οικοδόμοι την κατάργηση των υπερωριών, που τις θεωρούσαν υπεύθυνες για την ανεργία και τα ατυχήματα.

Όσο για την Παρισινή Κομμούνα, με την κατάληψη μερικών επιχειρήσεων, την καθιέρωση μιας μισθολογικής κλίμακας ή τον εξαναγκασμό κάποιων ιδιοκτητών να ξανανοίξουν τα εργοστάσια, στόχευε κυρίως να προσφέρει ένα εισόδημα στους μισθωτούς. Οι κομμουνάροι δεν είχαν ως προτεραιότητα την ανάληψη του ελέγχου της παραγωγής.

Αυτή η σύντομη ανασκόπηση του 19ου αιώνα μαρτυρά την ύπαρξη αντιτιθέμενων αγώνων. Κάποιοι από αυτούς τους αγώνες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «μοντέρνοι»: στόχευαν στην αύξηση των μισθών και συχνά απέρριπταν την εργασία (με μια φράση, λιγότερες ώρες εργασίας με περισσότερα λεφτά). Άλλοι, είχαν ως στόχο να αναλάβει η εργατική τάξη την εκβιομηχάνιση μέσω των συνεταιρισμών παραγωγών και καταναλωτών: έτσι η εργατική τάξη θα καταργούσε το κεφάλαιο αφού θα γινόταν η ίδια ένα είδος συνολικού κεφαλαίου. Ο *συνεταιρισμός* ήταν τότε μια λέξη κλειδί που συνοψίζει την αμφισημία της εποχής: εξέφραζε τις ιδέες τόσο των εμπορικών δεσμών

ντετερμινισμού–
απροσδιοριστίας
που εξακολουθεί να
ταλανίζει το σύντροφο
Ντωβέ].

4. *Manifest gegen
die Arbeit* (1999),
μεταφρασμένο πλέον
στα γαλλικά και τα
αγγλικά.

5. *Theorie Communiste*,
BP 17, 84300 Les Vig-
neres. Βλ. επίσης, τα
δύο βιβλία του Rolan
Simon (*Fondements cri-
tiques d'une theorie
de la revolution*, τομ.
1, και *Le Democratis-
me radical*) τα οποία
κυκλοφόρησαν από τις
εκδόσεις Senonevero,
Παρίσι, 2001.

όσο και της συναδέλφωσης. Πολλοί εργάτες ήλπιζαν ότι οι συνεταιρισμοί θα ήταν πιο ανταγωνιστικοί από τις ιδιωτικές εταιρείες, θα εξαφάνιζαν τους καπιταλιστές από την αγορά και θα καταργούσαν την κοινωνική τους λειτουργία –ίσως ακόμα και να τους ανάγκαζαν να ενωθούν με τους συνεταιρισμένους εργάτες: η ενωμένη εργατική τάξη θα νικούσε την αστική τάξη στο ίδιο της το παιχνίδι.

Το 1848 σήμανε το τέλος της ουτοπίας ενός συνεργατικού κινήματος που ήθελε η εργατική τάξη να γίνει η μοναδική ή **καθολική** τάξη μέσω της απορρόφησης του κεφαλαίου από τη συνεταιρισμένη εργασία. Από εκείνη τη στιγμή κι ύστερα οι εργάτες είτε θα προσπαθούσαν να καταλάβουν την εξουσία είτε, στο μεσοδιάστημα, θα ασχολούνταν μόνο με το δικό τους μερίδιο από το μισθωτό σύστημα: μέσω ενός αναπτυσσόμενου συνδικαλιστικού κινήματος δε θα προσπαθούσαν να ανταγωνιστούν το μονοπώλιο του κεφαλαίου που ανήκε στους αστούς αλλά να γίνουν οι ίδιοι ένα μονοπώλιο εργατικής δύναμης. Το πρόγραμμα ενός λαϊκού καπιταλισμού παρήκμαζε. Την ίδια στιγμή οι άρχουσες τάξεις εγκατέλειπαν κάθε προσπάθεια για ένα «διαφορετικό» καπιταλισμό, σαν αυτόν που φαντάζονταν και ενίοτε πραγματοποιούσαν καινοτόμοι και γενναιόδωροι βιομήχανοι όπως ο Όουεν. Και στους δύο αντίποδες του μισθωτού συστήματος τόσο το κεφάλαιο όσο και η εργασία ήξεραν τη θέση τους.

Αυτό εξηγεί και το παράδοξο ενός κοινωνικού κινήματος που ήταν πολύ πρόθυμο να διαχωρίσει το κεφάλαιο από την εργασία αλλά που τελικά δημιούργησε πολύ λίγους συνεταιρισμούς **παραγωγών**. Ακόμη και αυτοί οι λίγοι έγιναν χάρη στη θέληση κάποιων πεφωτισμένων αστών ή, στην περίπτωση που έγιναν από εργάτες, σύντομα μετατράπηκαν σε κανονικές επιχειρήσεις.

Η περίπτωση της Εργατικής Υαλουργίας του Αλμπί (*Verrerie Ouvriere d'Albi*), στο νότο της Γαλλίας, είναι χαρακτηριστική. Αυτοί οι ειδικευμένοι εργάτες γυαλιού, που ήταν οργανωμένοι βάσει του συντεχνιακού μοντέλου

που ίσχυε πριν το 1789, είχαν διατηρήσει τον έλεγχο της μαθητείας. Χρειάζονταν 15 χρόνια για να γίνει κανείς ειδικευμένος εργάτης γυαλιού. Αυτή η εργατική αριστοκρατία έπαιρνε διπλάσιο μισθό σε σχέση με τους ανθρακωρύχους. Μια πολύμηνη απεργία το 1891 ενάντια στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός συνδικάτου, που η διοίκηση προσπάθησε να το διαλύσει

Εργάτες του μεταλλουργικού εργοστασίου Putilov. Άγνωστο αν η φωτογραφία τραβήχτηκε πριν ή μετά την επανάσταση. Άλλωστε, δεν νομίζουμε πως κάνει και μεγάλη διαφορά.

* (Σ.τ.μ.) Η CGT (Confederation General du Travail – Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας), η οποία αναφέρεται συχνά στο κείμενο, ιδρύθηκε το 1895, βρέθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα υπό την επιρροή των αναρχικών και των επαναστατών συνδικαλιστών και κατέληξε, μετά από μια μακρά περίοδο διασπάσεων, να βρεθεί μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο στα χέρια του ΚΚ. Ακόμη και σήμερα είναι το μεγαλύτερο συνδικάτο στη Γαλλία.

6. S. Smith, *Red Petrograd, Revolution in the Factories 1917-18*, Cambridge University Press, 1983. [Σ.τ.μ. Η ήδη φτωχή ελληνική βιβλιογραφία για τον εργατικό έλεγχο και την αντιπολίτευση στους μπολσεβίκους, ή την πλειοψηφία του κόμματος μάλλον, την περίοδο 1917-21, φτάνουν κι άλλο από τότε που εξαντλήθηκαν βιβλία όπως το *Οι Μπολσεβίκοι και ο Εργατικός Έλεγχος* του Μώρις Μπρίντον (εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη). Πάντως, μπορεί να συμβουλευτεί κανείς το βιβλίο του Μαρκ Φερό *Από τα Σοβιέτ στο γραφειοκρατικό κομμουνισμό και το άρθρο του Νικολά Βερτ, "Ενα κράτος εναντίον του λαού του", στη Μαύρη Βίβλο του Κρατικού Καπιταλισμού* (εκδ. Εστία, Αθήνα, 2001)].

προκαλώντας έτσι μια νέα απεργία.

Τα αφεντικά κήρυξαν lock-out και αρνήθηκαν να επαναπροσλάβουν τους πιο μαχητικούς εργάτες. Μέσα από αυτό το αδιέξοδο γεννήθηκε η ιδέα ενός συνεταιρισμού, που δημιουργήθηκε το 1892, χάρη στην οικονομική βοήθεια ανθρώπων από όλη τη χώρα: βοήθησαν και μερικοί αστοί ενώ οι εργάτες συνεισέφεραν επενδύοντας το 50% του μισθού τους (και επιπλέον 5% το 1912). Για να είναι επικερδής ο συνεταιρισμός έπρεπε να συνδυάζει υψηλή ειδίκευση και υψηλό εισόδημα, λαϊκή υποστήριξη και οικονομική βοήθεια από άλλες πηγές. Η αυτοδιαχείριση έπαψε σύντομα να υφίσταται. Στις προστριβές τους με τη διοίκηση, οι εργάτες στρέφονταν **άμεσα** εναντίον της CGT*, η οποία ήταν ταυτόχρονα το μοναδικό συνδικάτο και το αφεντικό (ήταν ο μεγαλύτερος μέτοχος): μια πολύμηνη απεργία το 1912, τέσσερις μήνες απεργίας το 1921, στάσεις εργασίας σε διάστημα εφτά μηνών το 1924 κ.ο.κ. Το 1968 ο συνεταιρισμός υπήρχε ακόμη.

Από το μέσον του 19ου αιώνα οι συνεταιρισμοί έχασαν την κοινωνική τους ώθηση και κάθε βλέψη για ιστορική αλλαγή. Όταν σήμερα οι ουαλοί ανθρακωρύχοι του Towers Colliery αγοράζουν έναν εργασιακό χώρο, τον οποίο τα αφεντικά ήθελαν να ξεφορτωθούν, και ύστερα τον διαχειρίζονται συλλογικά, ακόμα και αυτοί που τους υποστηρίζουν και τους εξυμνούν δε θεωρούν ότι η επιτυχία τους στην αγορά και τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού είναι μια λύση που θα μπορούσε να γενικευθεί. Κανένας δεν πιστεύει πια ότι μπορεί να υπάρξει ένα συνεργατικό κίνημα τόσο δυναμικό που να μπορέσει να εξαρθρώσει τον καπιταλισμό από τα μέσα και να ωθήσει την αστική πολιτική και οικονομική εξουσία σε μαρασμό.

Ρωσία 1917-1921

Μεταξύ του Φεβρουαρίου και του Οκτωβρίου του 1917 ο “εργατικός έλεγχος” συνέβαλε στο να ξαναρχίσει η παραγωγή⁶. Αργότερα οι προλετάριοι, αν και παροτρύνονταν από μια πολιτική δύναμη που όφειλε σε αυτούς την ύπαρξή της και τη δύναμή της, ήταν εντελώς απρόθυμοι να συμμετάσχουν στην παραγωγική διαδικασία. Συχνά δεν έδειχναν κανένα σεβασμό για ό,τι υποτίθεται πως ήταν δικό τους. Ο Βίκτορ Σερζ θυμάται πως οι εργάτες της Πετρούπολης διέλυαν τις μηχανές σε κομμάτια και έκοβαν τους ιμάντες για να φτιάξουν παντόφλες ή σόλες και να τις πουλήσουν στην αγορά.

Ο στρατός του τσάρου προβολεί ενάντια σε διαδηλωτές, Ρωσία 1905

Το κόμμα του Λένιν δεν πήρε την εξουσία και δεν παρέμεινε σ' αυτήν μέσω γραφειοκρατικών μηχανορραφιών. Το κόμμα ήταν δημιούργημα των προλεταριακών αγώνων. Από τη στιγμή όμως που διατηρήθηκε το σύστημα μισθωτής εργασίας, οι μπολσεβίκοι που είχαν γίνει το καινούριο Κράτος παρέμειναν επικεφαλής του, όπως κάνει κάθε εξουσία: υποσχόμενοι πολλά, προωθώντας κάποιους και καταπιέζοντας άλλους. Η μεγάλη μάζα των εργατών, η οποία αρχικά δεν μπόρεσε ή δεν ήθελε να λειτουργήσει τα εργοστάσια προς δικό της όφελος, βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα καινούριο αφεντικό που της είπε ότι τώρα πια δούλευε για τον εαυτό της και τον παγκόσμιο σοσιαλισμό. Αντέδρασε, ως συνήθως, με ατομική ή συλλογική αντίσταση, ενεργητική ή παθητική. Κάποιες απεργίες, όπως π.χ. του περίφημου εργατικού προπύργιου στο τεράστιο εργοστάσιο Rutilon, κατεστάλησαν σε ένα λουτρό αίματος πριν ακόμη από το 1921 και την Κροστάνδη (όπως μας πληροφορούν τα διαθέσιμα τώρα αρχεία της Τσεκά).

Η ιστορική τραγωδία ήταν ότι ένα κομμάτι της εργατικής τάξης οργανωμένο στο κόμμα και στην κρατική εξουσία εξανάγκαζε το άλλο να δουλεύει για μια επανάσταση... η οποία λόγω αυτής ακριβώς της κατάστασης είχε πάψει να υφίσταται. Αυτή η αντίφαση έγινε αμέσως αντιληπτή από τους αναρχικούς, λίγο αργότερα από τη γερmano-ολλανδική αριστερά και πολύ αργότερα –αν τελικά έγινε– από την ιταλική κομμουνιστική αριστερά. Όπως και να έχει, σίγουρα έκλεισε την πόρτα σε οποιαδήποτε ιδέα περί εργατικού καπιταλισμού.

Η εκάστοτε αντιπολίτευση στην μπολσεβίκικη πλειοψηφία (οι Αριστεροί Κομμουνιστές, η Μαχνοβτσίνα - που περιελάμβανε και βιομηχανικές κολλεκτίβες, η Εργατική Αντιπολίτευση, η Εργατική Ομάδα) ήταν μια έκφραση αυτού

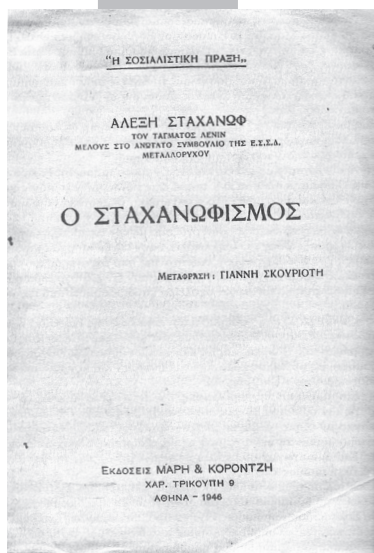
του ανέφικτου. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι η διαμάχη για το ποιός πρέπει να διοικεί τα εργοστάσια έφτασε στο απόγειό της το 1920, τη στιγμή της υποχώρησης του επαναστατικού κινήματος. Ό,τι ήταν να γίνει, έγινε, και η ρήξη ανάμεσα στις μάζες και το κόμμα ήταν πλήρης: αλλά ήταν μια αρνητική ρήξη αφού οι προλετάριοι δε βρήκαν μια εναλλακτική λύση απέναντι στην πολιτική των μπολσεβίκων. Εάν η Εργατική Ομάδα του Μιάσονικοφ ήταν μια μικρή αλλά αυθεντική φωνή της εργατικής βάσης, η Εργατική Αντιπολίτευση της Κολοντάι ήταν η φωνή των συνδικάτων. Η μια γραφειοκρατία ενάντια στην άλλη.

Αλλά το κόμμα διέθετε το προσόν της συνοχής. Ήδη από το 1917, ο Λοζόφσκι δήλωνε: *“Οι εργάτες δεν πρέπει να νομίζουν ότι τα εργοστάσια τους ανήκουν”*. Κι όμως, εκείνη την εποχή, το διάταγμα για τον εργατικό έλεγχο εξέφραζε μια ισορροπία δυνάμεων: οι αγωνιστές εργάτες της βάσης διατηρούσαν κάποιο συλλογικό έλεγχο στα τμήματά τους είτε άμεσα, ή μέσω συνδικαλιστικών διαύλων. Αλλά οι αρχηγοί δεν έκρυβαν τους στόχους τους. Το βιβλίο του Τρότσκι *“Τρομοκρατία και Κομμουνισμός”* χαρακτήριζε τον άνθρωπο σαν ένα “τεμπέλικο ζώο” που πρέπει να το αναγκάσουν να δουλέψει. Για τους μπολσεβίκους, ο εργατικός έλεγχος χρησίμευε απλώς για την αναχαίτιση της αστικής εξουσίας, για να βοηθήσει τους μισθωτούς να αυτο-πειθαρχούν και για να διδάξει τις διοικητικές λειτουργίες σε μια χούφτα μελλοντικών στελεχών.

Τα προγράμματα της αντιπολίτευσης (ακόμη και το ριζοσπαστικό πρόγραμμα της ομάδας του Μιάσνικοφ) μπορεί να φαντάζουν σαν μια προσπάθεια επιβεβαίωσης της αξίας της εργασίας και της κοινωνικοποίησής της: αλλά αυτό έγινε ακόμα πιο δύσκολο μετά το 1920, όταν η παγκόσμια ισορροπία δυνάμεων δεν ήταν ευνοϊκή για τους μισθωτούς εργάτες. Η παγκόσμια ταξική ισορροπία περιλαμβάνει επίσης την “ετοιμότητα” και την “προθυμία” των εργατών. Το να θέλουν ή να μη θέλουν ή να μισοθέλουν την επανάσταση οι εργάτες δεν είναι μια πράξη ελεύθερης βούλησης. Εξαρτάται από το τι έχουν κάνει ή δεν έχουν κάνει πριν και από το τι κάνουν και δεν κάνουν τώρα. Οι απαλλοτριώσεις των ρώσων αστών ιδιοκτητών και διευθυντών και οι αναδιοργανώσεις της παραγωγής, έτσι ώστε να παραχθεί ό,τι ήταν δυνατό να παραχθεί για το λαό και τη πολεμική προσπάθεια, είχαν το χαρακτήρα έκτακτων μέτρων. Η θεωρητικοποίηση του “πολεμικού κομμουνισμού” από τον Πρεομπραζένσκι και τον Μπουχάριν έβαλε πράγματι μπροστά την κατάργηση του χρήματος. Στην πράξη, όποτε οι άνθρωποι δούλευαν, παρήγαν και κυκλοφορούσαν αγαθά χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος, αυτό γινόταν επειδή δεν υπήρχε διαθέσιμο χρήμα ή επειδή το χρήμα ήταν τόσο υποτιμημένο που η χρήση του θα φάνταζε παράλογη. Κανείς δε σκέφτηκε ή δεν προσπάθησε να μετατρέψει αυτές τις εν μέρει αυθόρμητες ενέργειες σε νέες μορφές δραστηριότητας και κοινωνικής ζωής, και οι προλετάριοι ούτε καν ασχολήθηκαν με κάτι τέτοιο. Οι εργάτες κρατήθηκαν μακριά από τα προγράμματα που ήθελαν να τους καταστήσουν (αυτούς και όχι το μπολσεβίκικο κόμμα) πραγματικούς κυρίαρχους.

Το 1921, οι εργαζόμενες μάζες δεν αναμίχθηκαν σε αυτή τη διαμάχη. Οι προτάσεις της Εργατικής Αντιπολίτευσης, όπως και αυτές του Λένιν και

του Τρότσκι, έκαναν ό,τι καλύτερο μπορούσαν για να πείσουν τους εργάτες να δουλέψουν σε μια κοινωνία, τον έλεγχο της οποίας είχαν χάσει. Οι ρώσοι προλετάριοι δεν ήταν πρόθυμοι να συζητήσουν τους τρόπους και τα μέσα της εκμετάλλευσής τους. Η διαμάχη που ακολούθησε δεν αφορούσε την πλήρη ή περιορισμένη κοινωνικοποίηση της εργασίας: αφορούσε την αναδιοργάνωση της εξουσίας στις ανώτερες βαθμίδες.

Η επαναστατική κρίση στη Ρωσία δείχνει ότι όσο κυριαρχεί το κεφάλαιο η εργασία δεν μπορεί να απελευθερωθεί και πρέπει να επιβάλλεται στους μισθωτούς, και ότι η ύπαρξή της με τη μια ή την άλλη μορφή είναι το αλάνθαστο σημάδι μιας αποτυχημένης επανάστασης. Στην περίοδο 1917-21 η επιλογή ήταν μεταξύ της κατάργησης της μισθωτής εργασίας ή της διαιώνισης της εκμετάλλευσής, τρίτη λύση δεν υπήρχε.

Η Ρωσία θα βίωνε στο πετσί της τα θέληττρα των υλικών κινήτρων, των αριστοκρατών εργατών, των στρατοπέδων σκληρής και καταναγκαστικής εργασίας, της “κομμουνιστικής Κυριακής”. Αλλά ας μην αντιστρέψουμε την ιστορία. Οι ρώσοι προλετάριοι δεν απέτυχαν λόγω μιας άκριτης πίστης στο μύθο της απελευθέρωσης μέσω της εργασίας: η δική τους αποτυχία ήταν αυτή που άνοιξε τον δρόμο σε μια άνευ προηγουμένου εξύμνιση της εργασίας. Ποιός πίστευε πραγματικά στην “κομμουνιστική Κυριακή” εκτός από εκείνους που ανέμεναν από αυτήν κάποια συμβολική ή υλική ανταμοιβή; Ο Σταχανοβισμός ήταν το έσχατο επιχείρημα σε αυτή τη διαμάχη και προκάλεσε πολλές αντιδράσεις, συμπεριλαμβανομένης και της δολοφονίας κάποιων αριστοκρατών εργατών από τους συναδέλφους τους. Όσο για το Αλεξέι Σταχάνοφ, πέθανε εθισμένος περισσότερο στη βότκα παρά στο κάρβουνο.

Ιταλία 1920

Όταν διαβάζει κανείς όσα έγραψε ο Γκράμσι και η *Ordine Nuovo* για τους ιταλούς εργάτες που κατέλαβαν τα εργοστάσια το 1920 είναι σα να διατρέχει την εντυπωσιακή αλλά και αντιφατική πορεία ενός κινήματος που ήταν συνάμα τρομερό και ήπιο: βίαια μέσα (συμπεριλαμβανομένης και της χρήσης όπλων για την φύλαξη των εργοστασίων) μαζί με μια σαφή διαλλακτικότητα στην προβολή αιτημάτων. Ο προλετάριος της Fiat περιγράφεται ως “έξυπνος, ανθρώπινος, περήφανος για την επαγγελματική του αξιοπρέπεια”: “δε σκύβει μπροστά στο αφεντικό”. “Είναι ο σοσιαλιστής εργάτης, ο πρωταγωνιστής της νέας ανθρωπότητας (...)”. “Οι ιταλοί εργάτες (...) ποτέ δεν αντιτάχθηκαν

στις καινοτομίες που μείωναν τα κόστη, εξορθολογίζουν την εργασία και εισήγαγαν έναν πιο εκλεπτυσμένο αυτοματισμό.” (Γκράμσι, *Σημειώσεις για τον Μακιαβέλι*).*

Στο συνέδριο του συνδικάτου των μεταλλεργατών (Νοέμβρης 1919), ένας από τους συντάκτες της *Ordine Nuovo*, ο Τάσκα, συνέστησε στους εκπροσώπους των τμημάτων [των εργοστασίων] να μελετήσουν “...το αστικό σύστημα παραγωγής και την εργασιακή διαδικασία για να αποκτήσουν όλες τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες για τη διαχείριση των εργοστασίων σε μια κομμουνιστική κοινωνία”. Ένα τελευταίο απόσπασμα

από την *Ordine Nuovo* του 1920: “οι εργάτες θέλουν (...) να αποδείξουν ότι μπορούν και χωρίς τα αφεντικά. Σήμερα η εργατική τάξη προχωρά προς τα εμπρός με πειθαρχία και υπακούοντας στην οργάνωσή της. Αύριο, σε ένα σύστημα που θα το έχει δημιουργήσει η ίδια, θα αποκτήσει τα πάντα...”

Η πραγματικότητα αποδείχτηκε διαφορετική. Οι εργάτες δεν έδειξαν καμιά διάθεση να αυξήσουν την ποσότητα ή την ποιότητα της εργασίας. Η ανεπαρκής παραγωγή στη διάρκεια του κινήματος των καταλήψεων φανερώνει την αδυναμία της ιδεολογίας ενός παραγωγού περήφανου για την δουλειά του, και την ανυπαρξία απελευθερωμένης και κοινωνικοποιημένης εργασίας. Ο Μπουότσι, γενικός γραμματέας του συνδικάτου των μεταλλεργατών, το παραδέχτηκε: “όλοι ήξεραν ότι οι εργάτες διέκοπταν την εργασία με την παραμικρή αφορμή”. Μέσα σε μια βδομάδα, από τις 21 μέχρι τις 28 Αυγούστου του 1920, οι 15.000 εργάτες της Fiat-Centro μείωσαν την παραγωγή κατά 60%.

Στο εργοστάσιο της Fiat στη Ρώμη, ένα πανό έγραφε: “Όποιος δεν δουλεύει, δεν τρώει” (μια φράση δανεισμένη από τον Απόστολο Παύλο). Άλλα πανό στη Fiat-Centro επαναλάμβαναν: “Η εργασία εξευγενίζει τον άνθρωπο”. Αλλά οι αλληπάλληλες στάσεις εργασίας στη Fiat-Brevetti ώθησαν το εργατικό συμβούλιο να πείσει τους εργάτες για να γυρίσουν στη δουλειά και να δημιουργήσει μια “εργατική φυλακή” για να αντιμετωπίσει την κλοπή και την τεμπελιά. Λόγω του “εξαιρετικά μεγάλου αριθμού ανθρώπων που παίρνουν ημερήσιες άδειες”, το κεντρικό συμβούλιο της Fiat απείλησε με απόλυση όσους έλειπαν πάνω από δύο ημέρες.

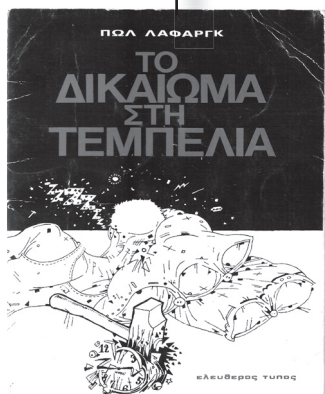
* (Σ.τ.Μ) Ελλ. έκδοση Ηριδανός. Ελλείπει αξιολογών βιβλίων στα ελληνικά για την Ιταλία του 1920, ας δει κανείς τουλάχιστον τη βιογραφία του Γκράμσι (από τις εκδόσεις Στοχαστής) ή το βιβλίο του για τα Εργοστασιακά Συμβούλια του 1920 (από τις ίδιες εκδόσεις) για να αποκτήσει μια γενική εικόνα της πολιτικής της εφημερίδας *Ordine Nuovo*, που εξέδιδε στο Τορίνο η εντός του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος φράξια του Γκράμσι.

Ο Σρέντερ απειλεί τους κοπανατζήδες:
"Κανένα δικαίωμα στην τεμπελιά"

Εχοντας να επιλέξουν μεταξύ της επιθυμίας των συνδικαλιστικών και κομματικών ακτιβιστών να αναδιοργανωθεί η εργασία με σοσιαλιστικό τρόπο και της δικής τους απροθυμίας να εργαστούν, οι εργάτες δε δίστασαν καθόλου να επιλέξουν.

Κανένα δικαίωμα στην τεμπελιά

7. "Η εργασία είναι στην ουσία η ανελεύθερη, απάνθρωπη και αντι-κοινωνική δραστηριότητα, η οποία καθορίζεται από την ατομική ιδιοκτησία και η οποία δημιουργεί την ατομική ιδιοκτησία. Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας γίνεται πραγματικότητα μόνο όταν γίνεται κατανοητή ως κατάργηση της εργασίας.", Μαρξ, über Friedrich Lists Buch "Das nationale System der politischen Ökonomie", 1845.

Ας πάμε λίγο πίσω στην ιστορία. Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι κανένας δεν ενδιαφέρθηκε να κάνει μια θεωρητική κριτική της εργασίας πριν από τη δεκαετία του '60. Στη δεκαετία του 1840 ο Μαρξ, καθώς και άλλοι (όπως, για παράδειγμα, ο Στίρνερ), όρισαν τον κομμουνισμό ως την κατάργηση των τάξεων, του Κράτους **και της εργασίας**⁷.

Αργότερα, στο *Δικαίωμα στην Τεμπελιά* (1880), ο Λαφάργκ σκεφτόταν αρκετά μπροστά από την εποχή του όταν επιτέθηκε στο σύνθημα του 1848 "Δικαίωμα στην Εργασία": η εργασία εκφυλίζει, έλεγε, και ο βιομηχανικός πολιτισμός είναι κατώτερος των λεγόμενων πρωτόγονων κοινωνιών. Μια "περίεργη τρέλα" ωθούσε τις σύγχρονες μάζες σε μια ζωή αφιερωμένη στην εργασία. Αλλά ο γαμπρός του Μαρξ ανήκε επίσης στην εποχή του αφού αποδεχόταν το μύθο της απελευθέρωσης μέσω της τεχνολογίας: "η μηχανή είναι ο σωτήρας της ανθρωπότητας". Δεν προέτασε την κατάργηση της εργασίας αλλά την μείωσή της σε 3 ώρες την ημέρα. Αν και το πάτημα μερικών κουμπιών είναι συνήθως λιγότερο βλαβερό από το να ιδρώνεις από το πρωί μέχρι το βράδυ, αυτό δεν καταργεί το **διαχωρισμό** μεταξύ του χρόνου που αφιερώνεται στην παραγωγή και του υπόλοιπου χρόνου. (Αυτός ακριβώς ο διαχωρισμός **ορίζει** την εργασία, ένας διαχωρισμός που ήταν τελείως άγνωστος στις πρωτόγονες κοινωνίες, σπάνιος ή ημιτελής στην προβιομηχανική εποχή, και χρειάστηκαν αιώνες για να μετατραπεί σε συνήθεια και κανόνα στη Δυτική Ευρώπη). Η προκλητική διορατικότητα του Λαφάργκ ήταν μια κριτική της εργασίας μέσα στα πλαίσια της εργασίας. Ωστόσο έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι αυτό το φυλλάδιο (μαζί με το *Μανιφέστο*) παρέμειναν για πολύ καιρό μεταξύ των πιο δημοφιλών και κλασικών κειμένων του SFIO, του παλιού σοσιαλιστικού κόμματος της Γαλλίας. Το *Δικαίωμα στην Τεμπελιά* συνέβαλε στο να παρουσιαστεί η εργασία σαν αγαθό και σαν κακό, σαν ευλογία και κατάρρα, αλλά εν πάση περιπτώσει

Αφίσα του ΚΑΡΔ ενάντια στις εκλογές και τον κοινοβουλευτισμό

* (Σ.τ.μ.) Το ΚΑΡΔ (Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands - Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα Γερμανίας) ιδρύθηκε στις 3/4/1920 από την αριστερή ριζοσπαστική πτέρυγα του ΚΡΔ (Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας), το οποίο την είχε αποκλείσει από το συνέδριο της Χαϊδελβέργης (20 έως 23/10/1919). Ο κύριος στόχος του ΚΑΡΔ ήταν η άμεση κατάργηση της αστικής δημοκρατίας και η δικτατορία του προλεταριάτου, ενώ απορρίφθηκε η δικτατορία του κόμματος σύμφωνα με το ρωσικό πρότυπο. Το ΚΑΡΔ απέρριπτε ιδιαίτερα την λενινιστική οργανωτική μορφή του λεγόμενου “δημοκρατικού συγκεντρωτισμού”. Πίσω από την ίδρυση του ΚΑΡΔ βρίσκονται οι διαμάχες γύρω από το πραξικόπημα του ακροδεξιού Kapp (που κατέλαβε το Βερολίνο από τις 13 έως τις 17/3/1920). Κατά την άποψη της αριστερής ριζοσπαστικής πτέρυγας, η στάση της κομματικής ηγεσίας του ΚΡΔ ισοδυναμούσε

σαν μια αναπόδραστη πραγματικότητα, αναπόφευκτη όσο και η **οικονομία**. Το εργατικό κίνημα ήλπιζε (με αντιθετικούς τρόπους προφανώς, ανάλογα με το αν οι οργανώσεις του ήταν ρεφορμιστικές ή επαναστατικές) να αποδείξουν οι εργάτες ότι είναι ικανοί να διαχειριστούν την οικονομία και ολόκληρη την κοινωνία. Υπήρχε όμως μια αναντιστοιχία μεταξύ αυτών των ιδεών και της συμπεριφοράς των μισθωτών, που έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να ξεφύγουν από την “*αμείλικτη επιβολή της εργασίας*” (παράγραφος 8 του προγράμματος του ΚΑΡΔ*). Η φράση αυτή δεν είναι ασήμαντη. Έχει σημασία ότι προέρχεται από το ΚΑΡΔ, ένα κόμμα που το πρόγραμμα του εμπεριείχε τη γενίκευση της εργατικής δημοκρατίας αλλά ήρθε αντιμέτωπο με την εργασιακή πραγματικότητα και το ρόλο της σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Το ΚΑΡΔ δεν αρνιόταν την εγγενή στην εργασία αλλοτρίωση αλλά **παρόλα αυτά** ήθελε να επιβάλλει την εργασία στους πάντες για μια μεταβατική περίοδο ώστε να δημιουργηθούν οι βάσεις για τον κομμουνισμό. Αυτή η αντίφαση χρειάζεται εξήγηση.

Η εργατική διεύθυνση ως ουτοπία των ειδικευμένων εργατών

Η φιλοδοξία να γίνουν οι εργάτες άρχουσα τάξη και να οικοδομήσουν έναν εργατικό κόσμο κορυφώθηκε την εποχή που το εργατικό κίνημα βρισκόταν στο απόγειό του, όταν η Δεύτερη και η Τρίτη Διεθνής ήταν κάτι παραπάνω από μεγάλα κόμματα και συνδικάτα: ήταν ένας τρόπος ζωής, μια άλλη κοινωνία. Αυτή η φιλοδοξία χαρακτήριζε τόσο το “μαρξισμό” όσο και τον “αναρχισμό” (ιδίως τον αναρχοσυνδικαλισμό). Συνέπεσε με την εκτεταμένη εκβιομηχάνιση σε αντιδιαστολή με τη μικρή κλίμακα βιομηχανία, που προηγήθηκε, και την Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας που ακολούθησε⁸.

“*Αφήστε τους ανθρακωρύχους και τους εργάτες να διευθύνουν τα ορυχεία και τα εργοστάσια...*”. Αυτό έχει νόημα μόνον όταν αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να ταυτιστούν με αυτό που κάνουν και όταν παράγουν συλλογικά τον εαυτό τους. Αν και οι σιδηροδρομικοί εργάτες δεν φτιάχνουν κινητήρες τρένων, έχουν το δικαίωμα να πούν: **εμείς** λειτουργούμε τους σιδηρόδρομους, **εμείς** είμαστε το σιδηροδρομικό σύστημα. Διαφορετικός ήταν ο τρόπος σκέψης των τεχνιτών, που εξωθήθηκαν στη μικρή κλίμακα βιομηχανία: αυτοί μπορούσαν να ονειρεύονται μια εκβιομηχάνιση που θα γύριζε την πλάτη της στο μεγάλο

με εγκατάλειψη του επαναστατικού αγώνα, κυρίως επειδή το KPD είχε αλλάξει πολλές φορές τη στάση του απέναντι στη γενική απεργία που ακολούθησε το πραξικόπημα και στη Συνθήκη του Μπίλεφελντ στις 24/3/1920 είχε συμφωνήσει στον αποπλισμό του “Κόκκινου Στρατού της Ρουρ”. Στη συνέχεια το KAPD συνεργάστηκε στενά με το AAUD (Γενική Εργατική Ένωση Γερμανίας). Το 1920–21 έγινε μέλος της Γ’ Διεθνούς με δυνατότητα ψήφου. Μετά το 1923 το KAPD είχε όλο και λιγότερη επιρροή. Το πρόγραμμά του, στο οποίο αναφέρονται οι συγγραφείς δημοσιεύθηκε το Μάιο του 1920.

8. Παρόλο που ο Μαρξ δε μιλάει για “συστήματα παραγωγής”, η έννοια αυτή υπάρχει σαφέστατα στα γραπτά του. Βλ. τα κεφάλαια 14 και 15 του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* [Σ.τ.μ. Στην ελληνική έκδοση της Σύγχρονης Εποχής τα κεφάλαια 12 (Καταμερισμός της Εργασίας και Μανιφακτούρα) και 13 (Οι Μηχανές και η Μεγάλη Βιομηχανία)].

εργοστάσιο και θα επέστρεφε στο μικρό εργαστήριο και σε μια ανεξάρτητη ατομική ιδιοκτησία, απελευθερωμένη από τα δεσμά του χρήματος (χάρη π.χ. στην ελεύθερη πίστωση του Προυντόν ή τη Λαϊκή Τράπεζα του Λουί Μπλάνκ).

Αντιθέτως, δεν υπήρχε καμμία δυνατότητα επιστροφής για τον ειδικευμένο ηλεκτρολόγο ή τον μεταλλεργάτη, τον εργάτη ορυχείου, τον σιδηροδρομικό εργάτη ή τον λιμενεργάτη. Η δική τους Χρυσή Εποχή δεν μπορούσε να βρεθεί στο παρελθόν αλλά σε ένα μέλλον βασισμένο στα τεράστια εργοστάσια... χωρίς αφεντικά. Η εμπειρία τους μέσα στις σχετικά ανεξάρτητες ομάδες εργασίας τους οδηγούσε στη λογική σκέψη ότι μπορούσαν να διαχειριστούν συλλογικά το εργοστάσιο, και με τον ίδιο τρόπο ολόκληρη τη κοινωνία την οποία αντιλαμβάνονταν ως μια αλληλοσύνδεση όλων των επιχειρήσεων, που έπρεπε να ενοποιηθούν εκ νέου με δημοκρατικό τρόπο για να καταργηθεί η αναρχία του αστικού κόσμου. Οι εργάτες εκτελούν λειτουργίες τις οποίες οργανώνουν τα αφεντικά: άρα το αφεντικό είναι άχρηστο. Η εργατική ή “βιομηχανική” δημοκρατία ήταν η διεύρυνση μιας κοινότητας (αληθινής όσο και φανταστικής) που υπήρχε στις συνελεύσεις των συνδικάτων, στις απεργίες, στις εργατικές συνοικίες, στο μπαρ ή το καφενείο, σε μια [συγκεκριμένη] γλώσσα, και σε ένα πανίσχυρο δίκτυο θεσμών που διαμόρφωναν την ζωή της εργατικής τάξης μετά την Παρισινή Κομμούνια και μέχρι την δεκαετία του 1950 ή του 1960.

Εντελώς διαφορετική ήταν η περίπτωση του ανειδίκευτου εργάτη στη βιομηχανία ή στις υπηρεσίες. Κανείς δε διανοείται ότι μπορεί να διευθύνει μια εργασιακή διαδικασία που έχει κατακερματιστεί μέσα στο εργοστάσιο με τον ίδιο τρόπο που έχει κατακερματιστεί γεωγραφικά σε διαφορετικές μονάδες παραγωγής. Όταν ένα αυτοκίνητο ή μια οδοντόβουρτσα αποτελείται από εξαρτήματα φτιαγμένα σε δύο ή τρεις ηπείρους, κανένας συλλογικός εργάτης δεν μπορεί να τα θεωρεί δικά του. Η ολότητα διασπάται. Η εργασία χάνει την ενότητά της. Οι εργάτες δεν ενοποιούνται πια από το περιεχόμενο της εργασίας τους, ούτε από τον παγκόσμιο χαρακτήρα της παραγωγής. Κανείς επιθυμεί να (αυτο)διαχειριστεί μόνο αυτό που διαφεντεύει.

Οι εργάτες της Ταιηλορικής οργάνωσης της εργασίας (όπως αυτοί στις ΗΠΑ του 1930) δεν συγκρότησαν συμβούλια. Το συλλογικό όργανο του αγώνα δεν αποτελούσε και εν δυνάμει όργανο συλλογικής διαχείρισης. Η απεργιακή επιτροπή ή η επιτροπή κατάληψης ήταν απλώς ένα όργανο που μαζικοποιούσε την αλληλεγγύη και πρόσφερε την ηγεσία του *συγκεκριμένου* κινήματος:

9. Για τη Γαλλία και την Ισπανία, βλέπε το πολύ καλά τεκμηριωμένο βιβλίο του M. Seidman, *Workers Against Work: Labour in Paris and Barcelona during the Popular Front*, UCLA Press, 1991.

δεν ήταν ένα σώμα που θα αντιπροσώπευε ή θα ενσάρκωνε τους εργάτες σε άλλες λειτουργίες (όπως π.χ. τη διεύθυνση της επιχείρησης). Ο Ταιηλορικά οργανωμένος εργασιακός χώρος δεν επιτρέπει διευθυντικές φιλοδοξίες.

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι μετά το 1945 τα εργατικά συμβούλια επανεμφανίστηκαν στις κρατικοκαπιταλιστικές χώρες, οι οποίες παρέμεναν στο επίπεδο της βιομηχανίας μεγάλης κλίμακας και στις οποίες δεν είχε ακόμα καθιερωθεί η Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας: στην Ανατολική Γερμανία το 1953, την Πολωνία το 1955 και το 1971, την Ουγγαρία το 1956, την Τσεχοσλοβακία το 1968.

Όπως το έθεσε ένας κινέζος κομμουνιστής το 1920, “ο μελλοντικός κόσμος πρέπει να είναι ένας εργατικός κόσμος”. Εκεί βρίσκεται η χώρα των ονείρων των ειδικευμένων εργατών. Όμως, μετά το 1914-18, ακόμα και στο χώρο της Ευρώπης που το κίνημα ήταν πιο ριζοσπαστικό, στη Γερμανία, όπου μια ευμεγέθους μειοψηφία επιτίθετο στα συνδικάτα και την κοινοβουλευτική δημοκρατία, και όπου ομάδες όπως το KAPD σκόπευαν να θέσουν σε εφαρμογή ένα **εργατικό** πρόγραμμα, δεν έγιναν σχεδόν καθόλου προσπάθειες ανάληψης της παραγωγής με σκοπό τη διεύθυνσή της. Όποια σχέδια και αν είχαν, στην πράξη ούτε στο Έσσεν, ούτε στο Βερολίνο, ούτε και στο Τορίνο έβαλαν οι εργάτες την εργασία στο επίκεντρο της κοινωνίας, σοσιαλιστικής ή μη. Τα εργοστάσια χρησιμοποιήθηκαν σαν κάστρα στα οποία οχυρώνονταν οι προλετάριοι κι όχι σα μοχλοί κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Ακόμα και στην Ιταλία το εργοστάσιο δεν ήταν ένα προπύργιο που έπρεπε να το υπερασπιστούν πάση θυσία. Πολλοί εργάτες του Τορίνο καταλάμβαναν το εργοστάσιο την ημέρα και το βράδυ έφευγαν, επιστρέφοντας το επόμενο πρωί (αυτού του είδους η συμπεριφορά θα επανεμφανιζόταν το Θερμό Φθινόπωρο του 1969 στην Ιταλία). Αυτό δεν είναι δείγμα ακραίας ριζοσπαστικότητας. Αυτοί οι προλετάριοι δεν ήθελαν ούτε να αλλάξουν τον κόσμο αλλά ούτε και να ενθαρρύνουν την εργασία, και “απλώς” άρπαζαν από το κεφάλαιο όσα μπορούσαν. Η αδιαμόρφωτη άρνηση της εργασίας ερχόταν σε αντίθεση με τις χιλιάδες αφίσες και ομιλίες υπέρ της εργασίας. Έδειχνε ότι εκείνοι οι προλετάριοι δεν είχαν πέσει εντελώς στην παγίδα που είχαν στήσει οι ίδιοι στον εαυτό τους.

Γαλλία, Ιούνιος 1936⁹

Πολλά έχουν γραφτεί για τη μετατροπή των εργοστασίων σε φρούρια στα οποία κλείνονταν μέσα οι εργάτες. Αλλά οι λευκές απεργίες του Ιουνίου του

*Να πάρμε να συνεχίσουμε την
παραγωγή ή να αράξουμε
εδώ και να τα πίνουμε;*

10. Ο Pivert ήταν ηγέτης μιας αριστερής αντιπολίτευσης στο σοσιαλιστικό κόμμα (η οποία το 1938 έφτιαξε το PSOP – Parti Socialiste Ouvrier et Paysan).

1936 ποτέ δεν στόχευαν στην επανέναρξη της παραγωγής. Ο στόχος τους δεν ήταν τόσο να “προστατεύσουν” τις μηχανές (τις οποίες κανένας σαμποτέρ δεν απειλούσε), όσο να ασκήσουν πίεση στα αφεντικά και να διασκεδάσουν. Η συνειδητή διάθεση για διασκέδαση ήταν πολύ πιο σημαντική από την υποτιθέμενη θέληση να αποδείξουν ότι έχουν ανώτερες των αστών ικανότητες διεύθυνσης της παραγωγής. Πολλοί λίγοι σκέφτηκαν έστω την εργατική διεύθυνση των κατειλημμένων εργοστασίων. Ένας σκληρός και αλλοτριωμένος χώρος μετατρεπόταν έστω και για λίγες εβδομάδες σε απελευθερωμένο μέρος. Σίγουρα δεν ήταν επανάσταση, ούτε το προοίμιό της, αλλά μια υπέρβαση, ένας χώρος και χρόνος για να απολαύσει κανείς λίγες μέρες παράνομης μεν, αλλά πλήρως δικαιολογημένης άδειας, επιβάλλοντας ταυτόχρονα και σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Ο απεργός ξεναγούσε περήφανα την οικογένειά του στο εργοστάσιο αλλά τα πολύωρα συλλογικά γεύματα, οι χοροί και τα τραγούδια του έδειχναν την χαρά του να **μη** δουλεύει. Όπως και στις ΗΠΑ λίγο αργότερα, η κατάληψη ήταν μια επανοικειοποίηση του παρόντος, μια (περιστασιακή) οικειοποίηση του χρόνου για προσωπική χρήση.

Η μεγάλη πλειονότητα των εργατών αντελήφθησαν την κατάσταση καλύτερα από τον Τρότσκι (“*Η γαλλική επανάσταση ξεκίνησε*”) ή τον Marceau Pivert (“*Όλα είναι δυνατά τώρα*”)¹⁰. Κατάλαβαν ότι το 1936 δε σήμανε την κοινωνική έκρηξη και δεν ήταν ούτε έτοιμοι, ούτε πρόθυμοι να την πραγματοποιήσουν. Άρπαξαν ό,τι μπόρεσαν, ιδίως σε σχέση με τον εργάσιμο χρόνο: η 40ωρη εβδομάδα και η άδεια μετ’ αποδοχών είναι τα σύμβολα εκείνης της περιόδου. Διατήρησαν επίσης τη δυνατότητα να πουλάνε την εργατική τους δύναμη στο κεφάλαιο που υπήρχε τότε κι όχι σ’ έναν συλλογικό καπιταλισμό που θα διευθυνόταν από το εργατικό κίνημα. Η CGT διατηρούσε χαμηλούς τόνους όσον αφορά μια ενδεχόμενη νέα κοινωνία βασισμένη στην κοινωνικοποιημένη εργασία. Ο Ιούνιος του 1936 είχε έναν πιο ταπεινό και πιο ρεαλιστικό στόχο: να προσφέρει στον εργάτη και την εργάτρια τη δυνατότητα να πουλάνε τον εαυτό τους χωρίς να τους συμπεριφέρονται σαν έμψυχα αντικείμενα. Αυτή ήταν επίσης η περίοδος όπου έγιναν δημοφιλείς οι ψυχαγωγικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες που οργανώνονταν για τις μάζες, και μερικές φορές από τις μάζες: πολιτιστικές δραστηριότητες στα εργοστάσια, “ποιοτικό” θέατρο για τον απλό άνθρωπο, ξενώνες για νέους, κ.λ.π.

Η αντίσταση στην εργασία διατηρήθηκε για πολύ καιρό μετά τις καταλήψεις, σε ένα όλο και πιο εχθρικό περιβάλλον. Εκπρόσωποι των

αφεντικών και του Λαϊκού Μετώπου επέμεναν να μπει ένα “τέλος” στα αιτήματα και πρόβαλλαν την ανάγκη να επανεξοπλιστεί η Γαλλία. Όμως οι προλετάριοι εκμεταλλεύτηκαν το χαλάρωμα της στρατιωτικού τύπου εργοστασιακής πειθαρχίας που είχε επιβληθεί μετά το κραχ του 1929. Την άνοιξη του 1936, συνήθιζαν ήδη να πηγαίνουν στη δουλειά αργοπορημένοι, να φεύγουν νωρίτερα, να μην πηγαίνουν καθόλου, να χρονοτριβούν εν ώρα δουλειάς και να μην υπακούνε στις εντολές. Μερικοί πήγαιναν στη δουλειά μεθυσμένοι. Πολλοί αρνήθηκαν την αμοιβή με το κομμάτι. Στη Renault οι στάσεις εργασίας και η χρονοτριβή είχαν ως αποτέλεσμα μια παραγωγικότητα που ήταν χαμηλότερη το 1938 από ό,τι ήταν δύο χρόνια πριν. Στην αεροναυπηγική βιομηχανία η αμοιβή με το κομμάτι είχε ουσιαστικά εγκαταλειφθεί. Αυτή η τάση δεν επικράτησε μονάχα σε μεγάλα εργοστάσια αλλά και στις οικοδομές και στα υδραυλικά έργα. Μόνο μετά την αποτυχία της γενικής απεργίας του Νοεμβρίου του 1938 (που στόχευε στην υπεράσπιση της 40ωρης εβδομάδας) και την κινητοποίηση της αστυνομίας και του στρατού από την κυβέρνηση για να εκφοβίσουν και να ξυλοφορτώσουν τους απεργούς (το Παρίσι έζησε ακήρυκτη κατάσταση πολιορκίας για 24 ώρες) επανήλθε η πειθαρχία και αυξήθηκαν κατά πολύ οι εργάσιμες ώρες, κάτι που οδήγησε σε αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας. Ο κεντροδεξιός ηγέτης Daladier (ένας από τους πρώην ηγέτες του Λαϊκού Μετώπου) ορθώς υπερηφανευόταν ότι “έβαζε ξανά την Γαλλία να δουλέψει”.

11. Βλ. τη σημείωση 9.

Ισπανία 1936¹¹

Εκτός από τα αγροκτήματα, πολλές επιχειρήσεις κολλεκτιβοποιήθηκαν και τέθηκαν ξανά σε λειτουργία από το προσωπικό τους, συνήθως γιατί το αφεντικό είχε φύγει, μερικές φορές για να “τιμωρηθεί” το αφεντικό που έμεινε και σαμποτάριζε την παραγωγή για να βλάψει το Λαϊκό Μέτωπο. Εκείνη η περίοδος γέννησε μια πληθώρα ουσιαστικών εμπειριών, όπως π.χ. γκαρσόνια που δεν έπαιρναν φιλοδώρημα με τη λογική ότι δεν είναι υπηρέτες. Άλλες προσπάθειες αφορούσαν την κατάργηση του χρήματος και την ανάπτυξη μη εμπορευματικών σχέσεων μεταξύ παραγωγών και μεταξύ ανθρώπων.

Ένα νέο μέλλον αναζητούσε τρόπο ύπαρξης και έφερνε μαζί του το ξεπέραςμα της εργασίας ως διαχωρισμένης δραστηριότητας. Ο βασικός

12. Παρόμοιες εμπειρίες υπήρξαν και σε άλλες χώρες και ηπείρους. Το 1945, στο βόρειο Βιετνάμ, 30.000 ανθρακωρύχοι εξέλεξαν συμβούλια, διηύθυναν τα ορυχεία για κάποιο διάστημα, έλεγχαν τις δημόσιες υπηρεσίες, το σιδηρόδρομο, το ταχυδρομείο, επέβαλλαν την εξίσωση των μισθών για όλους, και δίδασκαν στον κόσμο ανάγνωση, μέχρι την στιγμή που κυριάρχησαν οι Βιετμίνχ. Όπως θυμόταν αργότερα ένας βιετναμέζος επαναστάτης, επιθυμούσαν να ζήσουν *“χωρίς αφεντικά, χωρίς μπάτσους”* (Ngo Van, *Au Pays de la cloche fêlée, L’Insomniaque*, 2000). Η προώθηση της εργασίας δεν αποτελούσε σε καμία περίπτωση πρωταρχικό τους στόχο ή μέλημα.

στόχος ήταν να οργανωθεί κοινωνική ζωή χωρίς άρχουσες τάξεις ή “έξω” από αυτές. Οι ισπανοί προλετάριοι τόσο στα εργοστάσια, όσο και στα χωράφια, δε στόχευαν στην ανάπτυξη της παραγωγής αλλά στην ελεύθερη ζωή. Δεν απελευθέρωναν την παραγωγή από τα αστικά δεσμά αλλά έβαζαν ξεκάθαρα τα δυνατά τους για να απελευθερωθούν οι ίδιοι από την αστική κυριαρχία¹².

Πρακτικά, η δημοκρατική διεύθυνση της επιχείρησης σήμαινε συνήθως τη συνδικαλιστική της διεύθυνση από μέλη της CNT [το συνδικάτο των αναρχικών] ή της UGT (το συνδικάτο των σοσιαλιστών). Αυτοί ήταν που περιέγραφαν την αυτοδιοίκηση στην παραγωγή ως δρόμο προς τον σοσιαλισμό, φαίνεται όμως ότι οι απλοί εργάτες δεν ταυτίζονταν με μια τέτοια προοπτική.

Το μίσος για τη δουλειά ήταν από παλιά ένα μόνιμο χαρακτηριστικό της ζωής της ισπανικής εργατικής τάξης. Εξακολουθούσε να υπάρχει αυτό και την περίοδο του Λαϊκού Μετώπου. Αυτή η αντίσταση [στην εργασία] βρισκόταν σε αντίθεση με το πρόγραμμα (το οποίο υποστήριζαν συγκεκριμένα οι αναρχοσυνδικαλιστές) που καλούσε τους προλετάριους να συμμετάσχουν άμεσα στην διεύθυνση του εργασιακού χώρου. Οι εργάτες έδειξαν ελάχιστο ενδιαφέρον για τις εργατικές συνελεύσεις που είχαν ως αντικείμενο συζήτησης την οργάνωση της παραγωγής. Μερικές κολλεκτιβοποιημένες επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να αλλάξουν τη μέρα της συνέλευσης από Κυριακή (που κανένας δεν ερχόταν) σε Πέμπτη. Οι εργάτες αρνήθηκαν επίσης την αμοιβή με το κομμάτι, αδιαφορούσαν για τα ωράρια, ή εγκατέλειπαν το χώρο εργασίας. Όταν η αμοιβή με το κομμάτι καταργήθηκε δια νόμου, η παραγωγικότητα μειώθηκε. Το Φεβρουάριο του 1937 το συνδικάτο μεταλλεργατών της CNT παραπονιόταν ότι πάρα πολλοί εργάτες επωφελούνταν από τα εργατικά ατυχήματα. Το Νοέμβριο μερικοί εργάτες στους σιδηρόδρομους αρνήθηκαν να πάνε για δουλειά απόγευμα.

Τα στελέχη των συνδικάτων, στην προσπάθειά τους να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ κυβέρνησης και εκπροσώπων των τμημάτων παραγωγής, αντεπιτέθηκαν και επανέφεραν την αμοιβή με το κομμάτι και παρακολουθούσαν προσεκτικά τις ώρες εργασίας για να σταματήσουν τις απουσίες και τις κλοπές. Μερικοί έφτασαν στο σημείο να απαγορεύσουν το τραγούδι εν ώρα εργασίας. Η άνευ αδείας αποχώρηση από το χώρο εργασίας μπορούσε να οδηγήσει σε τριήμερη διαθεσιμότητα με περικοπή 3 ή 5 ημερομισθίων. Για να καταπολεμήσει την “ανηθικότητα” που εμπόδιζε τη μέγιστη αποτελεσματικότητα, η CNT πρότεινε το κλείσιμο των μπαρ, των συναυλιακών χώρων και των αιθουσών

χορού στις 10 μ.μ. Έγινε συζήτηση και για επαναφορά των πορνών στον ίδιο δρόμο μέσω της εργασιοθεραπείας. Η τεμπελιά στιγματιζόταν ως ατομικιστική, αστική και (δε χρειάζεται να το πούμε) φασιστική. Τον Ιανουάριο του 1938 η καθημερινή εφημερίδα της CNT, η *Solidaridad Obrera*, δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο “*Επιβάλλουμε Αυστηρή Πειθαρχία στον Εργασιακό Χώρο*”, το οποίο θα ανατυπωνόταν πολλές φορές στον τύπο της CNT και της UGT, πρίζοντας τους εργάτες να μη συμπεριφέρονται πια έτσι, δηλαδή να μη σαμποτάρουν την παραγωγή και να μη δουλεύουν όσο γίνεται λιγότερο. “*Τώρα όλα (ήταν) τελείως διαφορετικά*” διότι ο βιομηχανικός κόσμος έβαζε “*τα θεμέλια μιας κομμουνιστικής κοινωνίας*”.

Με την εξαίρεση των απλών αναρχικών (και διαφωνούντων όπως οι Φίλοι του Ντουρούτι) και του POUM, τα κόμματα και τα συνδικάτα που υποστήριζαν την κυριαρχία της εργασίας έκαναν επίσης ό,τι μπορούσαν για να μη γίνει πράξη αυτή η ιδεολογία και να παραμείνει η εργασία αυτό που ήταν: απλώς εργασία. Το 1937 η διαμάχη έληξε και η αντίθεση “λύθηκε” –δια της βίας.

Γαλλία 1945

Ήδη από το 1944, ορισμένες γαλλικές επιχειρήσεις είχαν περάσει στον έλεγχο των συνδικάτων, και μερικές φορές διευθύνονταν από αυτά, όπως π.χ. το εργοστάσιο βαρέων οχημάτων Berliet. Σε όλη τη χώρα αρκετές εκατοντάδες εργοστάσια βρίσκονταν υπό την επίβλεψη εργατικών επιτροπών: με τη βοήθεια του διοικητικού προσωπικού οι επιτροπές ανέλαβαν την παραγωγή, τους μισθούς, τις καντίνες και κάποια κοινωνική πρόνοια, και είχαν δικαίωμα λόγου σε ό,τι αφορούσε προσλήψεις και απολύσεις. Όπως δήλωσε ένα στέλεχος της CGT το 1944: “*Οι εργάτες είναι άνθρωποι, θέλουν να ξέρουν για ποιον δουλεύουν (...). Στο εργοστάσιο ο εργάτης πρέπει να αισθάνεται σα στο σπίτι του (...) και μέσω του συνδικάτου να συμμετέχει στη διεύθυνση της οικονομίας (...)*”.

Αλλά η αοριστία των ισχυρισμών περί αυτοδιεύθυνσης δεν μπορούσε να συσκοτίσει τον καπιταλιστικό τρόπο λειτουργίας, που σύντομα επανεμφανίστηκε με την πιο κοινότοπη μορφή του. Ας πάρουμε για παράδειγμα έναν ανθρακωρύχο. Πολλά έχουν ειπωθεί για την περηφάνια του και για την προθυμία του να εξορύσσει κάρβουνο. Έχουμε δει σε φιλμ εποχής τον Τορέζ (ηγέτη του ΚΚ Γαλλίας) να προτρέπει χιλιάδες ανθρακωρύχους με τα ρούχα της δουλειάς

13. C. Malva, *Ma nuit au jour le jour* (τελευταία έκδοση από Labor, Espace Nord, Βρυξέλλες). Την ίδια εποχή, το Βέλγιο έφερνε χιλιάδες Ιταλούς μετανάστες γιατί οι ντόπιοι εργάτες δεν ήθελαν να κατέβουν στα ορυχεία.

τους να κάνουν ό,τι αυτός αποκαλούσε ταξικό και εθνικό τους καθήκον: να παράγουν... και να παράγουν όλο και περισσότερο.

Δεν υπάρχει λόγος να αρνηθούμε την περηφάνια του ανθρακωρύχου, πρέπει όμως να προσδιορίζουμε το εύρος και τα όριά της. Κάθε κοινωνική ομάδα διαμορφώνει μια εικόνα του εαυτού της και αισθάνεται περήφανη για αυτό που κάνει και για αυτό που νομίζει ότι είναι. Η αυτοεκτίμηση των ανθρακωρύχων οφειλόταν στο ρόλο που τους είχε αναθέσει η κοινωνία. Το επίσημο Statut du mineur (που χρονολογείται από εκείνη την περίοδο) πρόσφερε αρκετά προνόμια, όπως δωρεάν ιατρική περίθαλψη και θέρμανση, αλλά έθετε επίσης τις περιοχές που ζούσαν και εργάζονταν οι ανθρακωρύχοι υπό πατερναλιστική επίβλεψη. Η CGT είχε υπό έλεγχο την εργασία και την καθημερινή ζωή τους. Ο χασομέρης αντιμετωπιζόταν σχεδόν σα σαμποτέρ, ή ακόμα και σαν υποστηρικτής των ναζι. Ήταν στο χέρι του επιστάτη να αποφασίσει πόσο κάρβουνο θα παραγόταν. Η δουλειά με το κομμάτι κυριαρχούσε. Για να το πούμε απλά, η όποια προθυμία για παραγωγή υπήρχε, στερείτο αυθορμητισμού.

Η πραγματική περηφάνια των ανθρακωρύχων σχετιζόταν περισσότερο με την κοινότητα της εργατικής τάξης (πανηγύρια, τελετές, αλληλεγγύη...) παρά με το περιεχόμενο της εργασίας, και ακόμα λιγότερο με τον υποτιθέμενο στόχο της (παραγωγή για την ανοικοδόμηση της Γαλλίας). Τη δεκαετία του 1930 και του 1940 το ημερολόγιο ενός ριζοσπάστη ανθρακωρύχου σαν τον C. Malva δεν αναφέρει ποτέ την ομορφιά ή το μεγαλείο της τέχνης του. Για αυτόν η δουλειά ήταν δουλειά και τίποτα άλλο¹³.

Οι ομιλίες και οι μέθοδοι που αναφέρονταν στην αύξηση της παραγωγικότητας κάλυπταν επίσης ένα κενό. Οι πάντες, συμπεριλαμβανομένων και των απλών ανθρώπων, δήλωναν πατριώτες και κατηγορούσαν την αστική τάξη στο σύνολό της ότι συνεργάστηκε με τους γερμανούς. Το κάρβουνο ήταν επίσης η κύρια πηγή ενέργειας και μάλιστα πολύτιμη για μια κατεστραμμένη οικονομία. Ας προσθέσουμε και έναν αμιγώς πολιτικό στόχο σε αυτό το μίγμα πατριωτισμού και ιδεολογίας της παραγωγικότητας: βοηθούσε τους ανθρώπους να ξεχάσουν την υποστήριξη της συμφωνίας Χίτλερ-Στάλιν από το γαλλικό ΚΚ, την αποκήρυξη από το ΚΚ του πολέμου του 1939-41 ως “ιμπεριαλιστικού”, και την όψιμη συμμετοχή του στην Αντίσταση.

Το να βάλεις ξανά τους προλετάριους να δουλέψουν ισοδυναμούσε με την επανενσωμάτωσή τους στην εθνική κοινότητα και με την τιμωρία εκείνων

των αφεντικών που είχαν ξεκάθαρα συνεργαστεί με τους γερμανούς. Αυτός είναι ο λόγος που εθνικοποιήθηκε η Renault το 1945.

Ο στιγματισμός της αστικής τάξης ως αντεργατικής και αντεθνικής ήταν ένα και το αυτό, και συμβάδιζε με το εγχείρημα της αυτοδιεύθυνσης. Αυτό όμως το διευκόλυνε πολύ περισσότερο το γεγονός ότι στη Γαλλία το ΚΚ δεν είχε ως στόχο την κατάληψη της εξουσίας. Όπου τα ΚΚ είχαν αυτό το στόχο (π.χ. στην Ανατολική Ευρώπη) δεν ασχολούνταν με τέτοια συνθήματα. Στην πραγματικότητα, ο μέσος γάλλος (ή ιταλός ή αμερικάνος...) σταλινικός ήταν πεπεισμένος ότι οι σοσιαλιστικές χώρες έκαναν ό,τι μπορούσαν για την ευημερία των μαζών, σίγουρα όμως δεν πίστευαν ότι οι ρώσοι ή οι πολωνοί εργάτες διηύθυναν τα εργοστάσια: όλα για το καλό του λαού, τίποτα από τον λαό τον ίδιο...

Όλη η μεταπολεμική ιστορία μοιάζει με θέατρο σκιών. Ποτέ τα συνδικάτα και τα εργατικά κόμματα δεν προσπάθησαν περισσότερο από τα αφεντικά να προωθήσουν τους εργάτες ως τάξη ή να αναπτύξουν μια (έστω και επιφανειακή) δημοκρατία των μισθωτών μέσα στις επιχειρήσεις. Μετά την ταραγμένη δεκαετία του '20, μετά την επίμονη άρνηση της εργασίας στη δεκαετία του '30, ο πρωταρχικός στόχος ήταν τώρα η αναγκαστική συμμετοχή των προλετάρων στην ανοικοδόμηση της οικονομίας. Το κύριο μέλημα των εργατών ήταν η διεκδίκηση των αναγκών για την επιβίωση και δε σπαταλούσαν δυνάμεις για ένα "βασιλείο της εργασίας" για το οποίο αδιαφορούσαν όλοι και κανείς δεν προσπαθούσε να εγκαθιδρύσει. Να τι δείχνουν ξεκάθαρα οι απεργίες του 1948-49: απέδειξαν την ικανότητα του ΚΚ (τόσο της Γαλλίας όσο και της Ιταλίας) να αφομοιώσει και να δώσει μια δική του κατεύθυνση στους ταξικούς αγώνες, τους οποίους είχε καταστείλει μετά το τέλος του πολέμου.

Ιταλία 1945

Ήδη από το 1942 η Ιταλία συγκλονιζόταν από ένα απεργιακό κύμα που κορυφώθηκε με την εξέγερση της 25ης Απριλίου του 1945, η οποία ανάγκασε τους γερμανούς να φύγουν από το Τορίνο μετά από οδομαχίες πέντε ημερών. Συγκροτήθηκε από όλα τα κόμματα ένα εθνικό συνδικάτο ελεγχόμενο από τους σταλινικούς (στη Fiat-Mirafiori, 7.000 από τους 17.000 εργάτες ανήκαν στο ΚΚ). Η προτεραιότητα δόθηκε στην ανάκαμψη της οικονομίας. Τον Σεπτέμβριο του 1945 το Συνδικάτο των Μεταλλεργατών δήλωνε ότι *"οι εργαζόμενες μάζες είναι πρόθυμες να κάνουν περισσότερες θυσίες (χαμηλότερους μισθούς, μεταθέσεις,*

απολύσεις για όσους είχαν και άλλα εισοδήματα, μερική διαθεσιμότητα) για να αναγεννηθεί η Ιταλία (...) Πρέπει να αυξήσουμε την παραγωγή και να ενισχύσουμε την εργασία: εκεί βρίσκεται και ο μοναδικός δρόμος σωτηρίας”.

Το Δεκέμβριο, οι Επιτροπές Εθνικής Απελευθέρωσης μετατράπηκαν σε Επιτροπές Διεύθυνσης Επιχειρήσεων (ΕΔΕ), ή, ακριβέστερα, έθεσαν υπό τον έλεγχό τους τις επιτροπές που είχε δημιουργήσει ο κορπορατισμός του Μουσολίνι. Κάθε ΕΔΕ στόχευε κυρίως να βάλει ξανά τους ανθρώπους να δουλέψουν και να διευρύνει την ιεραρχία. Η μέθοδός τους ήταν ένα μίγμα Ταιηλορισμού και Σταχανοβισμού: ταξιαρχίες νέων, εθελοντικές ομάδες, υλικά κίνητρα, πριμ για τον καθαρισμό και τη συντήρηση των μηχανών... Το όλο σχέδιο στόχευε να εξάψει *“τον ενθουσιασμό της εργατικής τάξης για την παραγωγή”*.

Η προπαγάνδα βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με την πραγματικότητα. Ο αγώνας για καλύτερες συνθήκες εργασίας παρέμενε δυνατός και ο ενθουσιασμός για την παραγωγή χαμηλότατος. Το στέλεχος μιας ΕΔΕ παραδέχθηκε ότι το κόμμα έπρεπε να προσφύγει σε πιο πειστικές μεθόδους γιατί όλοι έπαιρναν έναν υπνάκο το απόγευμα. Σύμφωνα με έναν εκπρόσωπο τμήματος της Mirafiori, οι ακτιβιστές του συνδικάτου αποκαλούνταν “φασίστες” όταν προσπαθούσαν να πείσουν τους εργάτες ότι ήταν καθήκον τους ως σύντροφοι να δουλεύουν: *“ερμήνευαν την ελευθερία ως το δικαίωμα να μην κάνουν τίποτα”*. Οι εργάτες έρχονταν στις 8.30 το πρωί και έπαιρναν πρωινό. Ένας πρώην παρτιζάνος που δούλευε τότε στη Mirafiori εξιστορούσε με θλίψη πως οι εργάτες έκαναν κατάχρηση της ελευθερίας τους, πως λούφαραν στις τουαλέτες. Παραπονιόταν ότι οι εργάτες αυτοί δεν αποτελούσαν το κατάλληλο υλικό για το χτίσιμο του σοσιαλισμού και ότι κήρυτταν απεργία για να μπορούν να παίζουν διάφορα παιχνίδια: *“εμείς ήμαστε πολύ πιο σοβαροί...”*. Το προσωπικό εξακολούθησε να αντιστέκεται σε οτιδήποτε σχετικό με τον έλεγχο του χρόνου εργασίας και με την επανακαθιέρωση των υλικών κινήτρων. Συνθήματα όπως *“κάτω η χρονομέτρηση”* στους τοίχους των εργοστασίων αντιπροσώπευαν μια άρνηση των φιλοταιηλικών σχολίων του Λένιν, τα οποία, περισσότερο από όλους, λάτρευαν οι σταλινικοί.

Αν και οι ΕΔΕ αποδείχτηκαν σχετικά αποτελεσματικές στην επαναφορά της πειθαρχίας και της ιεραρχίας, ωστόσο δεν κατάφεραν να αυξήσουν την παραγωγικότητα: το 1946 αυξήθηκε μόνο κατά 10%, ποσοστό χαμηλό σε σύγκριση με το επίπεδο που βρισκόταν στο τέλος του πολέμου. Πάνω από όλα απέτυχαν να δημιουργήσουν ένα “νέο” προλετάριο, έναν προλετάριο που θα

14. R. Gregoire & F. Perlman, *Worker-Student Action Committees, Black & Red, Detroit, 1991 (1969)*. Επίσης το κείμενο "The Class Struggle and Its Most Characteristic Aspects in Recent Years...", στο Ζιλ Ντωβέ, *Εκλειψη και Επανεμφάνιση του Κομμουνιστικού Κινήματος*, 2η έκδοση, Antagonism Press, Λονδίνο, 1998. [Σ.τ.μ. το εν λόγω κείμενο απουσιάζει από την ελληνική ανθολογία του Κόκκινου Νήματος με τον ίδιο τίτλο].

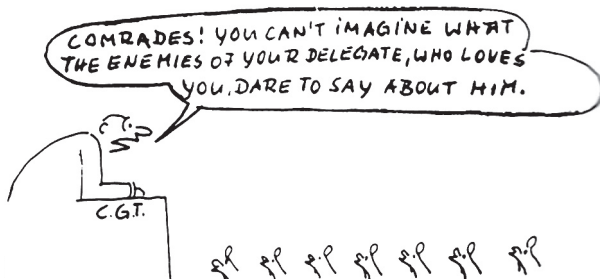
διηύθυνε την ίδια του την εκμετάλλευση: οι ΕΔΕ που αποτελούνταν μόνο από εργάτες δεν λειτούργησαν ουσιαστικά ποτέ. Οι προλετάριοι είχαν περισσότερη εμπιστοσύνη στους άμεσους αντιπροσώπους τους, στους επιτρόπους των τμημάτων, οι οποίοι ήταν πιο πρόθυμοι να κατέβουν σε απεργία παρά να παράγουν.

Αυτός ο πολύμορφος αναβρασμός συνεχίστηκε μέχρι το 1948, τη χρονιά που έγινε και το τελευταίο ξέσπασμα ενάντια στην εντεινόμενη καταστολή και την επιδείνωση των συνθηκών ζωής. Τον Απρίλιο του 1947 επιβλήθηκε ένα μερικό πάγωμα μισθών που διατηρήθηκε μέχρι το 1954. Για 15 περίπου χρόνια οι εργάτες της Fiat υπέστησαν απεριόριστη εκμετάλλευση και σχεδόν έχασαν την προστασία που πρόσφερε το συνδικάτο. Με άλλα λόγια, μεταξύ του 1944 και του 1947, οι ιταλοί προλετάριοι δεν ηττήθηκαν επειδή προσπάθησαν να εδραιώσουν την κυριαρχία της εργασίας απέναντι στο κεφάλαιο, παραμένοντας ταυτόχρονα μέσα σε αυτό. Συνετρίβησαν από την αστική τάξη με έναν πιο συμβατικό τρόπο – με τη βοήθεια της συνδικαλιστικής και κομματικής γραφειοκρατίας.

Το 1968 στη Γαλλία και αλλού

Το στοιχείο της γιορτής που χαρακτήριζε τις λευκές απεργίες του 1936 απουσίαζε αυτή τη φορά στη Γαλλία αλλά ήταν ευρέως διαδεδομένο στην Ιταλία. Σε πολλά γαλλικά εργοστάσια που ελέγχονταν από τη CGT οι εργοστασιακοί χώροι παρέμεναν στην ουσία απροσπέλαστοι γιατί υπήρχε φόβος να εισέλθουν "ταραξίες" εργάτες και "ξένα στοιχεία" και να διαταράξουν την κανονική ροή της καθοδηγούμενης από το συνδικάτο απεργίας. Από πολλές απόψεις το '68 ήταν πιο άγριο από το '36 αφού μια μικρή αλλά αποφασισμένη προλεταριακή μειοψηφία αμφισβήτησε την ηγεμονία των σταλινικών στους βιομηχανικούς εργάτες.

Το στοιχείο της γιορτής μεταφέρθηκε από το εργοστάσιο στους δρόμους, κάτι που έδειχνε ότι η ουσία του ζητήματος και τα αιτήματα ξεπερνούσαν τα όρια του εργασιακού χώρου και αγκάλιαζαν την ολότητα της καθημερινής ζωής. Στη Γαλλία οι πιο ριζοσπάστες μισθωτοί εργάτες εγκατέλειπαν συχνά το εργοστάσιο. Δεν υπήρχε κανένα Σινικό Τείχος μεταξύ "εργατών" και "φοιτητών" (πολλοί εκ των οποίων δεν ήταν καν φοιτητές). Πολλοί εργάτες, συνήθως οι νεότεροι, μοίραζαν το χρόνο τους ανάμεσα στους συναδέλφους τους μέσα στα εργοστάσια και τις ομάδες συζητήσεων (ή και δράσης) έξω από αυτά, στις οποίες συναντούσαν εργάτες άλλων εργοστασίων¹⁴. Επιπλέον, στη διάρκεια

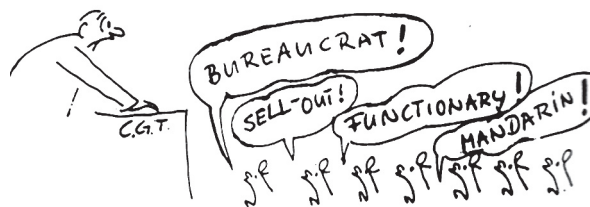

«Σύντροφοι! Δεν μπορείτε να φανταστείτε τι τολμάνε να ξεστομίζουν εναντίον του εκπροσώπου σας, που σας αγαπάει τόσο»

rr rr rr rr rr rr rr

του ιταλικού Θερμού Φθινοπώρου του 1969, οι εργάτες συνήθως καταλάμβαναν το εργοστάσιο το πρωί και έφευγαν το βράδυ, για να επιστρέψουν το επόμενο πρωί, ακόμα και αν είχαν καταφέρει να καταλάβουν το χώρο μετά από βίαιες οδομαχίες με την αστυνομία και τους φύλακες. Ένωθαν ότι το ουσιώδες δε θα συνέβαινε μόνο μέσα στους εργασιακούς χώρους. Καθώς η παθητική αντίδραση (κοπάνες) μετατράπηκε σε ενεργητική (συλλογικό σαμποτάζ, διαρκείς συνελεύσεις και τρελό γλέντι στην αλυσίδα παραγωγής, κτλ), διαπέρασε τα τείχη του εργοστασίου.

Ο απόηχος του '68 έφερε στο προσκήνιο μια εμπειρία που παρουσιάστηκε (και έγινε αντιληπτή από πολύ κόσμο) ως παράδειγμα αλλά παρέμεινε στις παρυφές του κινήματος: το 1973, η LIP, μια εταιρεία κατασκευής ρολογιών που είχε χρεοκοπήσει, και που τη διεύθυνσή της ανέλαβαν μετά οι εργάτες, έγινε σύμβολο του αυτοδιευθυνόμενου

–«Γραφειοκράτη!», –«Πουλημένε!», –«Υπάλληλε της εργοδοσίας!», –«Μανδρινέ!»

καπιταλισμού. Αλλά οι αρχές της (“εμείς παράγουμε, εμείς πουλάμε, εμείς πληρώνουμε τον εαυτό μας”) μόλις που υπερέβαιναν μια επιδέξια αλλά απελπισμένη προσπάθεια αυτών των εργατών να αποφύγουν την ανεργία και να διασφαλίσουν την καταβολή ενός μισθού. Οι μισθωτοί της LIP αυτοδιήθυναν περισσότερο την κατανάλωση παρά την παραγωγή (πουλούσαν περισσότερα ρολόγια από ό,τι παρήγαν), μέχρι τη στιγμή που αναγκάστηκαν να κλείσουν. Στο μέσον της δεκαετίας του 1970, οι ριζοσπάστες είχαν κάθε δίκιο να ερμηνεύουν το πείραμα της LIP σαν ένα πείραμα αυτο-εκμετάλλευσης αλλά είχαν άδικο όταν το ερμήνευαν σα μια πιθανή μορφή αντεπανάστασης. Ήταν ξεκάθαρο ότι δε συνιστούσε βιώσιμη λύση για τους καπιταλιστές, ούτε ήταν η δημοφιλέστερη μεταξύ των εργατών.

Στη συνέχεια έγιναν και άλλα παρόμοια εγχειρήματα, ιδίως στον κλάδο του μηχανολογικού εξοπλισμού, με τη μερική επανένταξη της παραγωγής και την πώληση μέρους του στοκ που υπήρχε στις αποθήκες: όμως αυτά τα εγχειρήματα ήταν περισσότερο ένας τρόπος αντίδρασης απέναντι στο προγραμματισμένο κλείσιμο

–«Ναι, ακριβώς αυτά λένε...»

rr rr rr rr rr rr rr
wolinski

"Ελπίζουμε πως αγαπάτε το επάγγελμά σας
όσο αγαπάμε κι εμείς το δικό μας" - LIP:
τίποτα δεν γίνεται καλά χωρίς πάθος".
Διαφήμιση του συνδικάτου της LIP
στην *Le Monde*.

15. Phil Mailer, *Portugal. The Impossible Revolution, Solidarity*, Λονδίνο, 1977, κεφάλαιο 11. [Σ.τ.μ. Μεταφρασμένο στο Han-nibal Ante Portas vo.1, Αθήνα, 1986]. Πρόκειται για μια ζωντανή περιγραφή και μια εμπεριστατωμένη ανάλυση των γεγονότων.

των επιχειρήσεων παρά ένα προσχέδιο για το μέλλον. Όποιες θεωρίες κι αν επεξεργάστηκαν οι αριστεριστές, αυτές οι απόπειρες αυτοδιεύθυνσης δεν είχαν γερά θεμέλια, δεν μπορούσαν να κινητοποιήσουν τους εργάτες. Αυτές οι πρακτικές έκαναν την εμφάνισή τους σε μια αποφασιστική στιγμή: τότε που κατέληγε σε αδιέξοδο η ενδημική κριτική της εργασίας και ξεκινούσε μια καπιταλιστική αναδιάρθρωση που θα απαλλασσόταν από την πλεονάζουσα εργατική δύναμη.

Πορτογαλία 1974¹⁵

Η "Επανάσταση των Γαρυφάλων" οδήγησε σε καταλήψεις εργοστασίων και σε πρακτικές αυτοδιεύθυνσης, κυρίως σε "φτωχές" βιομηχανίες, συνήθως μικρού ή μεσαίου μεγέθους (υφάσματα, επιπλοποιία, αγροτική βιομηχανία), που χρησιμοποιούσαν απλή τεχνολογία και ανειδίκευτη εργασία.

Αυτές οι καταλήψεις ήταν συνήθως μια απάντηση στις (πραγματικές ή ψεύτικες) χρεοκοπίες ή στο κλείσιμο των εργοστασίων από τους ιδιοκτήτες τους. Μερικές φορές έδωχναν κάποιο αφεντικό που υποστήριζε φανερά το καθεστώς του Σαλαζάρ. Ένας από τους στόχους ήταν να αποφευχθεί το οικονομικό σαμποτάζ που έκαναν οι αντιστασιακοί της Επανάστασης των Γαρυφάλων. Ήταν επίσης ένας τρόπος για να επιβάλλουν συγκεκριμένα αιτήματα, όπως η επαναπρόσληψη απολυμένων αγωνιστών εργατών, η εφαρμογή κυβερνητικών αποφάσεων που αφορούσαν μισθούς και συνθήκες εργασίας, ή η παρεμπόδιση προσχεδιασμένων απολύσεων.

Αυτή η κοινωνική αναταραχή δεν αμφισβήτησε ποτέ την κυκλοφορία του χρήματος ούτε την ύπαρξη και λειτουργία του Κράτους. Οι αυτοδιευθυνόμενοι στρέφονταν στο Κράτος και ζητούσαν κεφάλαια, και πολύ συχνά κρατικές υπηρεσίες που βρίσκονταν υπό την επιρροή των σταλινικών εξοικονομούσαν επενδυτικά κεφάλαια και τα έδιναν φυσικά στους πολιτικούς φίλους ή συμμάχους τους. Ζητούσαν επίσης από το Κράτος να επιβάλλει τη συναλλαγή μεταξύ αυτοδιευθυνόμενων και μη εταιρειών. Εξακολούθησαν να πληρώνονται μισθοί, έχοντας αποκλίνει ελάχιστα ή καθόλου από το πρότερο ύψος τους. Η ιεραρχία συχνά κατέρρεε και οι απλοί εργάτες είχαν δημοκρατικό δικαίωμα συμμετοχής στις περισσότερες αποφάσεις. Παρόλα αυτά, το κίνημα δεν πήγε πέρα από τον εργατικό έλεγχο της παραγωγής, της μισθολογικής κλίμακας, των απολύσεων και των προσλήψεων. Ήταν ένα είδος LIP που γενικεύτηκε σε μια σχετικά φτωχή καπιταλιστική χώρα. Η πορτογαλική εμπειρία ήταν μια

επανάληψη όλων των αδιέξοδων λύσεων που επαναπροτάθηκαν την δεκαετία του '60 και του '70: λαϊκισμός, συνδικαλισμός, λενινισμός, σταλινισμός, αυτοδιεύθυνση...

Κριτική της εργασίας/Κριτική του Κεφαλαίου

Αν και σύντομη, η ιστορική μας ανασκόπηση αμφισβητεί τη θέση ότι η (αναντίρρητη) ταύτιση προλετάριου και παραγωγού, που κάνουν οι ίδιοι οι προλετάριοι, ήταν η αποφασιστική αιτία της ήττας μας. Πότε προσπάθησαν πράγματι οι εργάτες να αναλάβουν οι ίδιοι την οικονομική ανάπτυξη; Πότε ανταγωνίστηκαν τους αστούς ιδιοκτήτες της παλαιότερης εποχής και τους μετέπειτα διευθυντές για να αναλάβουν τη διεύθυνση των επιχειρήσεων; Στο τελευταίο τουλάχιστον ζήτημα δεν συμπίπτουν καθόλου τα πολιτικά προγράμματα και οι προλεταριακές πρακτικές. Η δράση των εργατικών κινημάτων δεν εξαντλείται σε μια επιβεβαίωση της εργασίας. Οι απόπειρες να ξαναρχίσει η παραγωγή ήταν πολύ συχνά ένα προσωρινό μέτρο, μια προσπάθεια να καλυφθεί το κενό που άφηνε η απουσία ή η ανικανότητα των αφεντικών. Σ' αυτήν την περίπτωση, η κατάληψη του εργοστασίου και η επαναλειτουργία του δεν σήμαινε την επιβεβαίωση του εργάτη ως εργάτη. Ήταν ένα μέσο επιβίωσης, όπως σε άλλες περιπτώσεις η αγορά μιας χρεοκοπημένης εταιρείας από το προσωπικό της. Στο τέλος του 2001, όταν η υφαντουργία Bruckman στην Αργεντινή κινδύνευε να κλείσει, οι εργάτες κατέλαβαν το εργοστάσιο και συνέχισαν την λειτουργία του χωρίς καμία προοπτική μετασχηματισμού του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό, ακόμα και στα πλαίσια μιας μόνον εταιρείας. Στην συνέχεια αυτό επεκτάθηκε σε πολλές αργεντίνικες επιχειρήσεις. Τέτοια συμπεριφορά παρατηρείται όποτε οι προλετάριοι θεωρούν ότι δεν έχουν την δυνατότητα να αλλάξουν τον κόσμο.

Το σημαντικό εδώ ερώτημα είναι ο βαθμός στον οποίο μας καθορίζει η ιστορία. Η ένταση μεταξύ της υποταγής στην εργασία και της κριτικής στην εργασία υπάρχει από τη χαραυγή του καπιταλισμού. Προφανώς ο τρόπος πραγματοποίησης του κομμουνισμού διαφέρει ανάλογα με την ιστορική στιγμή, όμως η ουσία του παραμένει ίδια τόσο το 1796, όσο και το 2002. Εάν όντως υπάρχει η "φύση" του προλεταριάτου, την οποία επεξεργάστηκε θεωρητικά ο Μαρξ, τότε αυτό που είναι πραγματικά ανατρεπτικό στην προλεταριακή συνθήκη

Προεκλογική αφίσα του ναζιστικού κόμματος. Ο παραγωγικός (Άριος) εργάτης αποτινάσσει τα δεσμά του παρασιτικού, μη-παραγωγικού κεφαλαίου και ψηφίζει Χίτλερ. Υγής ανάπτυξη της οικονομίας και μαζική δημοκρατία. Ευτυχώς οι "σύμμαχοι" μας απάλλαξαν από τέτοιες ολοκληρωτικές αντιλήψεις.

16. Για τον τρόπο με τον οποίο τόσο ο σταλινισμός όσο και ο ναζισμός εξύμνησαν την εργασία και την κοινωνική ισοότητα, βλ. το άρθρο "On the Praise of Work", στο περιοδικό της ομάδας ICG **Communism**, τεύχος 13, 2002. [Σ.τ.μ. Στα ελληνικά έχουν κυκλοφορήσει δύο τεύχη του συγκεκριμένου εντύπου].

δεν εξαρτάται από τις όποιες μορφές παίρνει αυτή η συνθήκη στην πορεία της καπιταλιστικής εξέλιξης. Σε διαφορετική περίπτωση, δε θα μπορούσαμε να καταλάβουμε πως μπόρεσαν μερικοί, ήδη από την δεκαετία του 1840, να ορίσουν τον κομμουνισμό ως κατάργηση της μισθωτής εργασίας, των τάξεων, του Κράτους και της εργασίας. Αν τα πάντα καθορίζονταν από μια ιστορική αναγκαιότητα, η οποία λογικά δεν ήταν ώριμη το 1845, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε τη γένεση της κομμουνιστικής θεωρίας εκείνη την εποχή;

Στον 20ο αιώνα η **αποτυχία** της έντονης επαναστατικής διεργασίας μετά το 1917 ήταν αυτή που άνοιξε το δρόμο στη σοσιαλδημοκρατική και σταλινική λατρεία των παραγωγικών δυνάμεων¹⁶. Η εκ των υστέρων ερμηνεία αυτής της διαδικασίας ως αιτίας για αυτή τη λατρεία ισοδυναμεί με την ανάλυση ενός πράγματος βάσει του αντίθετού του. Και ο Μαρξ και ο Στάλιν μιλούσαν για τη δικτατορία του προλεταριάτου, όμως ο Στάλιν δεν εξηγεί τον Μαρξ. Ο ισχυρισμός ότι το πρόγραμμα που είχε το KPD το 1930 (ή το πρόγραμμα του SPD το 1945) καταδεικνύει την αληθινή φύση του προγράμματος που είχε το KAPD το 1920 ισοδυναμεί με αναποδογύρισμα της ιστορίας.

Από τη στιγμή που η αντεπανάσταση εδραιώθηκε, η εργασία (στις ΗΠΑ αλλά και στην ΕΣΣΔ) μπορούσε να υπάρξει μόνον ως εξαναγκασμός: οι εργάτες δεν οδηγήθηκαν στη δουλειά σα μια δήθεν κυρίαρχη τάξη αλλά σα μια πράγματι κυριαρχούμενη, και σύμφωνα με αποδεδειγμένα καπιταλιστικές μεθόδους. Η ιδεολογία της εργατικής διεύθυνσης απορρίφθηκε ρητά από τα συνδικάτα και τα εργατικά κόμματα κάθε είδους. Τώρα που είχαν συμμετοχή στην εξουσία (σε διοικητικά συμβούλια εταιρειών αλλά και σε υπουργεία) δεν μπορούσαν παρά να προωθούν την οικονομία με τη χρήση όλων των παλιών καλών μεθόδων που για αιώνες υπήρξαν σωτήριες για τους αστούς.

Στις στιγμές της πιο οξείας κοινωνικής κρίσης, ασχέτως του τι πίστευαν ή έλεγαν, οι προλετάριοι δεν προσπάθησαν να επιβληθούν επιβάλλοντας την αξία της εργασίας. Από τις απαρχές του ταξικού αγώνα οι προλετάριοι μάχονται για λιγότερες ώρες εργασίας και για μεγαλύτερους μισθούς. Ας θυμηθούμε επίσης τι χαρακτηρίζει την καθημερινή ζωή σε ένα εργοστάσιο ή γραφείο: κοπάνες, μικροκλοπές, αργοί ρυθμοί δουλειάς, απουσίες λόγω δήθεν ασθένειας ή δήθεν τραυματισμού, ακόμα και σαμποτάζ ή επιθέσεις σε επιστάτες –όλα αυτά μειώνονται μόνο σε περιόδους μεγάλης ανεργίας. Αν οι κοινωνικές απεργίες (π.χ. όταν οι εργαζόμενοι στα μέσα μεταφοράς επιτρέπουν τη δωρεάν μεταφορά του κοινού ή όταν οι εργάτες στα ταχυδρομεία επιτρέπουν τη δωρεάν

αποστολή πραγμάτων) είναι τόσο σπάνιες, αυτό δείχνει ότι οι απεργίες είναι μια καλή ευκαιρία για να αποφύγει κανείς τη δουλειά.

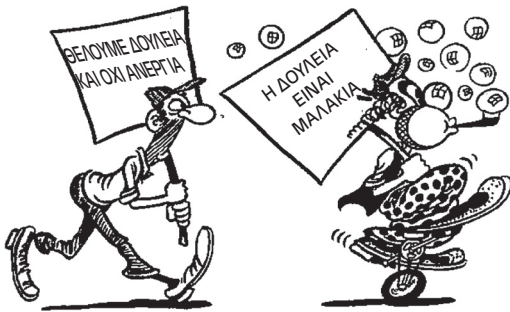
Δεν υπονοούμε ότι η προλεταριακή συνθήκη είναι μια διαρκής υπόγεια εξέγερση. Ο αντιφατικός ρόλος του μισθωτού στην παραγωγική διαδικασία συνεπάγεται μια αντιφατική στάση απέναντι στην εργασία. Δύο από τους λόγους που ο προλετάριος επενδύει πολλά στην εργασία είναι διότι κανένας δεν μπορεί να αντέξει μια δουλειά για ώρες ή και χρόνια χωρίς να τη βρίσκει έστω και λίγο ενδιαφέρουσα, και διότι η δουλειά αμβλύνει μεν την ικανότητα και τις επαγγελματικές μας γνώσεις αλλά, **συνάμα**, μας επιτρέπει να εκφράσουμε κάποιο κομμάτι τους.

Σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής οι εργάτες είτε δείχνουν πλήρη αδιαφορία για την εργασία (και ενίοτε την αποφεύγουν) ή τους την επιβάλλουν εκ νέου. Στη διάρκεια αυτών των περιόδων οι προλετάριοι ξεκινάνε μια κριτική των συνθηκών τους διότι η άρνηση της εργασίας είναι ένα πρώτο βήμα προς την άρνηση του εαυτού τους ως προλετάριοι.

Είναι αλήθεια όμως ότι μέχρι στιγμής δεν έχουν ξεπεράσει **αυτή** την κριτική –ή τα αρχικά της βήματα. Εδώ βρίσκεται το πρόβλημα.

Αυτό που έλειπε δεν είναι η κριτική της εργασίας, λές κι αυτή η ουσιαστική διάσταση ήταν μέχρι τώρα παραμελημένη. Σε πόσους άντρες και γυναίκες αρέσει να εξαντλούνται φτιάχνοντας ξυπνητήρια ή μολύβια, ή αρχειοθετώντας φακέλους για το ΕΣΥ; Ο εργάτης έχει συνειδητοποιήσει πλήρως ότι η εργασία είναι εχθρός του και, *στο βαθμό που μπορεί*, κάνει τα πάντα για να την αποφύγει. Αυτό που είναι πιο δύσκολο για αυτόν να φανταστεί (και ακόμα περισσότερο να κάνει πράξη) είναι ότι μπορεί να καταργήσει **και** την εργασία **και** το κεφάλαιο. Η κριτική του *κεφαλαίου* είναι αυτό που έλειπε και λείπει –έτσι δεν είναι; Οι άνθρωποι έχουν την τάση να κατηγορούν την εξουσία του χρήματος και να καταγγέλουν επίσης την αλλοτρίωση της εργασίας. Αυτό που δεν είναι σύνηθες είναι η κατανόηση της ενότητας αυτών των δύο, η κριτική της πώλησης της δραστηριότητάς μας με αντάλλαγμα ένα μισθό, δηλ. η κριτική της μισθωτής εργασίας, του κεφαλαίου.

Η μέχρι σήμερα αποτυχία του προλεταριακού κινήματος πρέπει να συσχετιστεί με την δική του δραστηριότητα κι όχι με την εκάστοτε μορφή που του έδινε το κεφάλαιο την εκάστοτε ιστορική στιγμή. Η μορφή παρέχει τις συνθήκες: δεν προσφέρει και δε θα προσφέρει ποτέ το μέσον για τη

17. Για την τυπική και την πραγματική υπαγωγή, βλ. τα *Grundrisse* του Μαρξ, και τα χειρόγραφα που είναι γνωστά ως το “Αδημοσίευτο 6ο κεφάλαιο” του *Κεφαλαίου*. [Σ.τ.μ. ελλ. έκδοση Α/συνέχεια, 1983].

18. Βλ. την ανθολογία άρθρων από το περιοδικό *Temps Critiques* με τίτλο *La Valeur sans le Travail* (1995). [Σ.τ.μ. Ένα άρθρο του *Temps Critiques*, η “Κριτική της Εργασίας” (1998), κυκλοφόρησε από τις εκδ. Ελεύθερος Τύπος το 2002].

19. Βλ. επίσης την αρχή του κεφαλαίου 16 του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. [Σ.τ.μ. στην ελληνική έκδοση της Σύγχρονης Εποχής το κεφάλαιο 14 (Απόλυτη και Σχετική υπεραξία)].

χρησιμοποίησή τους. Και επ’ αυτού θα έχουμε μια πραγματική απάντηση μόλις επιτευχθεί ο μετασχηματισμός του κόσμου.

Ούτως ή άλλως μια επαναστατική περίοδος αποδυναμώνει (παρά ενδυναμώνει) την ιδεολογία της απελευθέρωσης της εργατικής τάξης μέσω της εργασίας. Κατόπιν, η άμπωτις του ριζοσπαστικού κύματος φέρνει στην επιφάνεια πρακτικές αυτοδιεύθυνσης που αφήνουν αλώβητη την αστική εξουσία, η οποία αργά ή γρήγορα θα τις σαρώσει.

Το ιδανικό ενός καπιταλισμού διευθυνόμενου από εργάτες και οι απόπειρες να πραγματοποιηθεί δεν είναι απομεινάρια του παρελθόντος, τα οποία η πραγματική κυριαρχία του κεφαλαίου (ή κάποια άλλη μορφή του *πο* αληθινή από πριν) θα μπορέσει επιτέλους να υπονομεύσει¹⁷. Η προσκόλληση στην εργασία δεν είναι ούτε μια αυταπάτη από την οποία οι προλετάριοι θα έπρεπε ή θα μπορούσαν τώρα να απαλλαγούν (όπως έτειναν να πιστεύουν οι καταστασιακοί), ούτε ένα ιστορικό στάδιο που πριν ήταν αναπόφευκτο αλλά έχει πια περάσει (όπως τείνει να πιστεύει η *Theorie Communiste*). Δεν είναι ούτε μια ιδεολογία, ούτε ένα στάδιο της ιστορίας (παρότι και η μεν και το δε παίζουν το ρόλο τους). Η μισθωτή εργασία δεν είναι ένα φαινόμενο επιβεβλημένο έξωθεν αλλά η κοινωνική σχέση που δομεί την κοινωνία μας: η πρακτική και συλλογική προσκόλληση στην εργασία είναι ενσωματωμένη στα θεμέλια αυτής της σχέσης.

Τι είναι νέο στον καπιταλισμό

Μερικοί έχουν ερμηνεύσει το σύγχρονο καπιταλισμό ως παραγωγή αξίας χωρίς εργασία –μιας αξίας τόσο διάχυτης ώστε αυτοί που την παράγουν και ο χρόνος στον οποίο παράγεται διασπείρονται σε ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό¹⁸.

Ούτε η θεωρία (συγκεκριμένα, τα *Grundrisse* του Μαρξ¹⁹), ούτε τα ίδια τα γεγονότα επιβεβαιώνουν αυτή τη θέση. Είναι αλήθεια ότι σήμερα η αξιοποίηση βασίζεται πάρα πολύ στη συλλογική προσπάθεια κι όχι στην άμεση εμπλοκή του κάθε παραγωγού ξεχωριστά. Πολύ πιο δύσκολα από ό,τι το 1867 μπορεί κανείς να εξακριβώσει τη συμβολή του κάθε μισθωτού ξεχωριστά στην παραγωγή αξίας. Ωστόσο, το κεφάλαιο δεν το αξιοποιεί ένα αδιαφοροποίητο κοινωνικό σύνολο. Ο εργάτης της αλυσίδας παραγωγής, ο οδηγός νταλίκας, ο ειδικός στους υπολογιστές, ο επιστήμονας ερευνητής μιας επιχείρησης... δεν προσθέτουν ισόποση αξία στην επιχείρηση. Η θεωρία του “κοινωνικού εργοστασίου” έχει αξία στο μέτρο που λαμβάνει υπόψη της την απλήρωτη παραγωγική εργασία (π.χ.

* (Σ.τ.μ.) “Κέντρο κέρδους ή κερδοφορίας” είναι η οργανωτική μονάδα, το τμήμα της επιχείρησης που ασχολείται αποκλειστικά με την ελαχιστοποίηση του κόστους ή των δαπανών και τη μεγιστοποίηση των κερδών στο χώρο της ευθύνης του. Το τμήμα διαχείρισης κεφαλαίων είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα “κέντρου κέρδους”. Δεν ασχολείται μόνο με τη διαχείριση των διαθέσιμων κεφαλαίων και του συναλλάγματος στις εξωτερικές δοσοληψίες της επιχείρησης αλλά παρέχει ή “πωλεί” υπηρεσίες και στις άλλες μονάδες της επιχείρησης.

των νοικοκυρών). Είναι όμως άχρηστη όταν θεωρεί την αξία ως το αποτέλεσμα μιας ενιαίας ολότητας. Οι διευθυντές γνωρίζουν το δικό τους Μαρξ καλύτερα από τον Τόνι Νέγκρι: μελετούν το χώρο παραγωγής και καταμετρούν το χρόνο παραγωγής σε μια προσπάθεια να τους εξορθολογίζουν όλο και περισσότερο. Εγκαθίστουν και αναπτύσσουν ακόμα και “κέντρα κέρδους”* μέσα στην εταιρεία. Η εργασία δεν είναι διάχυτη –είναι διαχωρισμένη από όλα τα άλλα. Αν και η χειρωνακτική εργασία δεν είναι προφανώς η μοναδική ή η κύρια πηγή αξίας, αν και η “άυλη” εργασία βρίσκεται σε άνοδο, η εργασία εξακολουθεί να είναι ζωτική για την κοινωνία μας. Είναι περίεργο να μιλά κανείς για το “τέλος της εργασίας” τη στιγμή που τα γραφεία ευρέσεως προσωρινής εργασίας είναι από τους μεγαλύτερους εργοδότες στις ΗΠΑ.

Σε μια χώρα όπως η Γαλλία, παρότι οι κοινωνιολόγοι και οι στατιστικοί μάς λένε ότι υπάρχουν περισσότεροι εργάτες γραφείων παρά εργάτες εργοστασίων (ο αριθμός των οποίων μειώθηκε στο 1/4 του εργατικού δυναμικού), οι δεύτεροι –το 80% των οποίων είναι άντρες –είναι παντρεμένοι με κάποιον από τους πρώτους. Συνεπώς, το 40% των παιδιών μεγαλώνει σε ένα σπίτι όπου ο ένας από τους γονείς είναι χειρώνακτας εργάτης, συνήθως στον τριτογενή τομέα. Αντί να διαβαίνει τις πύλες ενός εργοστασίου κάθε πρωί, είναι υπεύθυνος συντήρησης, οδηγεί κάποιο βαρύ όχημα, μεταφέρει προϊόντα σε κάποια αποθήκη κτλ. Οι μισοί εργάτες της Γαλλίας δεν είναι πια “βιομηχανικοί”. Ωστόσο, ακόμα κι έτσι αν τους ορίσει κανείς, οι εργάτες παραμένουν η πιο μεγάλη αριθμητικά ομάδα. Είτε είναι παλαιού τύπου εργοστασιακοί εργάτες ή χειρώνακτες μισθωτοί στον τριτογενή τομέα, γραφιάδες σε ταιλοριστικού τύπου εργασία, ταμίες κτλ, οι υφιστάμενοι μισθωτοί εργάτες αποτελούν πάνω από το μισό του εργατικού δυναμικού της Γαλλίας. (Θα είχε ενδιαφέρον να είχαμε τα ακριβή στοιχεία για μια δήθεν “πόλη του μέλλοντος” όπως το Λος Άντζελες). Αυτά τα πραγματικά στοιχεία δεν αλλάζουν σε τίποτα την εγκυρότητα ή τη ματαιότητα της κομμουνιστικής προοπτικής: η μόνη αξία τους έγκειται ακριβώς στο ότι δείχνουν πως από τον 19ο αιώνα κι ύστερα τίποτα ουσιαστικά δεν έχει αλλάξει. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ίδιου του Μαρξ στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, υπήρχαν περισσότεροι υπηρέτες παρά βιομηχανικοί εργάτες στην Αγγλία της μεσοβικτωριανής περιόδου. Αν η θεωρία περί προλεταριάτου είναι λάθος, τότε είναι λάθος ήδη το 1867 κι όχι το 2002 **επειδή** έχουν μείνει λίγοι εργάτες.

Ο καπιταλισμός είναι το πρώτο παγκόσμιο εκμεταλλευτικό σύστημα. Η υπεραξία δεν αποσπάται πια από κάποιον που οργανώνει και άρα ελέγχει σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή, όπως στην περίπτωση του χωρικού στον ασιατικό δεσποτισμό, του δουλοπάροικου που δεχόταν πίεση από τον αφέντη του και από τον φοροεισπράκτορα, ή του τεχνίτη τον οποίο διαφέντευε ο έμπορος. Αυτοί δεν ήταν θύματα εκμετάλλευσης **μέσα** στην ίδια τους την εργασία: μέρος του προϊόντος της εργασίας το έπαιρναν κάποιοι άλλοι **έξω** από αυτήν. Η αγορά και η πώληση της εργατικής δύναμης καθιερώνει την εκμετάλλευση όχι στην περιφέρεια της ανθρώπινης δραστηριότητας αλλά στο κέντρο της.

Όμως, λόγω αυτής ακριβώς της διαδικασίας και επειδή ο μισθωτός πουλά την εργατική του δύναμη, ζει **μέσα** στο κεφάλαιο, παράγει το κεφάλαιο και παράγεται από αυτό σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από όσο ο εξαρτημένος από τον αφέντη του χωρικός και ο εξαρτημένος από τον έμπορο τεχνίτης. Επειδή ζει (και αντιστέκεται, και αγωνίζεται) μέσα στο κεφάλαιο, παράγει και μοιράζεται τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του, στα οποία περιλαμβάνεται η κατανάλωση και η δημοκρατία. Επειδή είναι αναγκαίο για αυτόν να πουλά τη ζωτική του δύναμη δεν μπορεί παρά να σιχαίνεται και να αρνείται τη δουλειά του, στην πραγματικότητα αλλά και στο μυαλό του, αρνούμενος αυτό που τον αναγκάζει να υπάρχει ως μισθωτός, δηλαδή αρνούμενος το κεφάλαιο. Με άλλα λόγια, αν πρέπει να γίνει κάτι περισσότερο από μια καθημερινή αντίσταση, η άρνηση της εργασίας είναι δυνατή μόνο μέσω μιας οξείας κοινωνικής κρίσης.

Στην προβιομηχανική εποχή ο Πόλεμος των Χωρικών τον 15ο αιώνα και τον 16ο, το Tai Ping στην Κίνα τον 19ο αιώνα και πολλά άλλα, κατάφεραν να δημιουργήσουν αυτόνομες απελευθερωμένες περιοχές που μερικές φορές διατηρήθηκαν έτσι για πάνω από δέκα χρόνια. Στις Δυτικές Ινδίες οι μαύροι σκλάβοι μπορούσαν να δραπετεύσουν στα βουνά και να ζήσουν μόνοι τους εκτός “πολιτισμού”. Ο βιομηχανικός κόσμος δεν αφήνει περιθώρια για τέτοιου είδους εναλλακτικές λύσεις. Αν ο εργάτης της Πετρούπολης το 1919 διέφευγε στην επαρχία, ο καπιταλισμός θα τον συναντούσε εκεί μετά από λίγα χρόνια. Οι ισπανικές κολλεκτίβες του 1936-38 ποτέ δεν “απελευθέρωσαν” μεγάλες περιοχές. Πιο πρόσφατα, οι βολιβιανοί αυτοδιηύθυναν τα χωριά τους δημιουργώντας ένοπλες πολιτοφυλακές, ραδιοσταθμούς, κοπερατίβες κτλ. Αυτό όμως σταμάτησε όταν έκλεισαν τα ορυχεία. Ο κοινωνικός δυναμισμός τους εξαρτάτο από το έργο που τους ανέθετε το διεθνές κεφάλαιο. Μόνον οι κοινότητες χωρικών μπόρεσαν να επιβιώσουν για ένα διάστημα, στο βαθμό

20. Εκείνη την εποχή, πολλοί είχαν αντιληφθεί διαισθητικά από που προερχόταν η υπεραξία, και μερικοί είχαν φτάσει πολύ

Η αντίφαση ίσως δεν βρίσκεται εκεί που νομίζουμε

κοντά στο σημείο να το διατυπώσουν, όπως π.χ. η Flora Tristan το 1843. [Σ.τ.μ. Η Flora Tristan (1803-1844) όρισε τη γυναίκα ως τον “παρία” αυτής της κοινωνίας και έζησε τη σύντομη ζωή της σα να ήθελε να επιβεβαιώσει αυτόν τον ορισμό. Για να αποφύγει τη φτώχεια, παντρεύτηκε σε ηλικία 18 χρονών τον ιδιοκτήτη του εργοστασίου χαρτί στο οποίο δούλευε. Τον εγκατέλειψε στα 22 της και αφιέρωσε τη ζωή της στην υπόθεση της απελευθέρωσης των γυναικών και των εργατών. Το όνειρό της ήταν η δημιουργία μιας μαζικής γαλλικής, και κατόπιν διεθνούς, ένωσης εργατών όλων των επαγγελματιών. Το 1843 δημοσίευσε το έργο της *L'Union Ouvrière*. Οι συγγραφείς αναφέρονται σε μια επιστολή της της ίδιας χρονιάς].

που έμεναν έξω από την παγκόσμια οικονομία. Οι εργάτες της νεότερης εποχής φάνηκαν ανήμποροι να αναδιοργανώσουν μια κοινωνική ζωή που θα ανταγωνιζόταν το συνήθη ή αμιγώς “καπιταλιστικό” καπιταλισμό για μεγάλο διάστημα. Δεν υπάρχει πια χώρος για έναν Τρίτο Δρόμο.

Όποιος διαβάξει Μαρξ γνωρίζει ότι αυτός ποτέ δεν ολοκλήρωσε αυτό που θεωρούσε ως το βασικό του έργο και ότι ξανάγραψε την αρχή του αρκετές φορές. Γιατί αφιερώνει ο Μαρξ τόσο χρόνο στο εμπόρευμα; Γιατί ξεκινάει με τον τρόπο που το κεφάλαιο **παρουσιάζει τον εαυτό του** αντί να δώσει τον ορισμό του ευθύς εξαρχής; Αν επιμένει στην αναπαράσταση πρώτα κι όχι στη φύση του κεφαλαίου, αυτό μπορεί κάλλιστα να δείχνει ότι θεωρούσε τη φύση του συνυφασμένη με την αναπαράστασή του, κάτι που δεν αποτελεί ψυχολογική διεργασία αλλά σχετίζεται με τη βαθύτερη ουσία της κοινωνικής αναπαράστασης.

Ο συγγραφέας του *Das Kapital* μιλάει συνεχώς για ένα μυστήριο, ένα αίνιγμα που πρέπει να το κατανοήσει σε βάθος. Ποιό είναι αυτό; Δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι ο Μαρξ ενδιαφερόταν απλώς να αποδείξει στον εργάτη ότι τον εκμεταλλεύονται... Μας φαίνεται πιο λογικό ότι ο Μαρξ κάνει κύκλους γύρω από τις διάφορες όψεις του κεφαλαίου για να εστιάσει σε μια αντίφαση που είναι πιο σημαντική για το κομμουνιστικό κίνημα από ό,τι η διαδικασία απόσπασης υπεραξίας²⁰. Επικεντρώνεται στην απίστευτη δυναμική ενός κοινωνικού συστήματος που περισσότερο από κάθε άλλο βασίζεται σε αυτούς τους οποίους σκλαβώνει και στους οποίους προσφέρει τα όπλα για να το καταργήσουν αλλά – ακριβώς για αυτόν το λόγο – τους παρασύρει στη θριαμβευτική και καταστροφική πορεία του, και (τουλάχιστον μέχρι τώρα) χρησιμοποιεί τις κοινωνικές κρίσεις για να αναζωογονείται. Η αντίφαση του προλετάριου συνίσταται στο ότι είναι φορέας ενός εμπορεύματος που εμπεριέχει τη δυνατότητα ύπαρξης όλων των άλλων εμπορευμάτων και που μπορεί να μετασχηματίσει τα πάντα, ενώ ταυτόχρονα είναι αναγκασμένος να πουλά αυτό το εμπόρευμα και συνεπώς να δρά ως φορέας αξιοποίησης και να *φαντάζεται τον εαυτό του* ως τέτοιο. Ο εν δυνάμει νεκροθάφτης του συστήματος είναι συνάμα αυτός που το τρέφει.

Μόνο μέσω της εμπορευματικής ανταλλαγής είναι δυνατόν οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων να εμφανίζονται ως σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Ο εργάτης του 19ου αιώνα έτεινε να βλέπει στο κεφάλαιο μόνο τον καπιταλιστή. Ο

μισθωτός του 21ου αιώνα βλέπει συχνά στο κεφάλαιο απλά το... κεφάλαιο κι όχι την ίδια του τη δραστηριότητα που το (ανα)παράγει. Ο φετιχισμός εξακολουθεί να κυριαρχεί, αν και αποπροσωποποιημένος. Η καταγγελία της εκμετάλλευσης συνήθως αγνοεί αυτό που είναι η οικονομία: η κυριαρχία της παραγωγής αξίας πάνω σε όλους και σε όλα. Στην πραγματικότητα αυτό που διακυβεύεται από μια κομμουνιστική σκοπιά δεν είναι αυτό που κρύβει το κεφάλαιο και που διαισθάνονται οι περισσότεροι προλετάριοι: η απόσπαση υπεραξίας. Αυτό που διακυβεύεται είναι αυτό που ο καπιταλισμός επιβάλλει καθημερινά στην πραγματική ζωή και που εντυπώνει στο νου μας: η οικονομία σαν κάτι προφανές και αναπόφευκτο, η αναγκαιότητα της ανταλλαγής εμπορευμάτων, της αγοράς και πώλησης εργασίας, ως μόνος τρόπος αντιμετώπισης της στέρησης, της αθλιότητας και της δικτατορίας.

Όντως, η σύγχρονη εργασία δεν κοινωνικοποιεί ικανοποιητικά διότι τείνει να γίνει ένα απλό μέσο για να κερδίζει κανείς τα προς το ζην. Ωστόσο η κοινωνικοποίηση αυτή δεν χάνεται. (Η ανάδυση του ριζοσπαστικού ρεφορμισμού σχετίζεται με τη διατήρησή της). Όπως είπε ένας απολυμένος εργάτης της Moulinex το 2001: *“Το πιο δύσκολο πράγμα τώρα είναι ότι μένεις μόνος”*. Η ιδεολογία της εργατικής δύναμης είναι η αναγκαία ιδεολογία του προλετάριου που βρίσκεται εντός του κεφαλαίου. Αυτό το εμπόρευμα συνιστά τον πρωταρχικό αντικειμενικό κόσμο δισεκατομμυρίων αντρών και γυναικών. Ο προλετάριος δεν γίνεται ποτέ αυτό στο οποίο τον μετατρέπει το κεφάλαιο, νιώθει ωστόσο την ανάγκη της αναγνώρισης και κοινωνικής εξύψωσης, και αυτή η ανάγκη είναι βασισμένη στο μοναδικό του περιουσιακό στοιχείο: την εργασία. Πρέπει να έχει αυτή τη θετική εικόνα για τον εαυτό του, τουλάχιστον για να μπορεί να πουλά τον εαυτό του σε καλή τιμή. Αυτός που ψάχνει για δουλειά δεν πρόκειται να απαξιώσει τον εαυτό του στη διάρκεια μιας συνέντευξης. Αν το έκανε θα ενέδιδε σε μια διαδεδομένη προκατάληψη που υποτιμά τις ικανότητες ενός απλού εντολοδόχου.

Από την άλλη η μη προσκόλληση στην εργασία δεν αρκεί για να εγγυηθεί τη δυνατότητα επανάστασης, πόσο μάλλον την επιτυχία της. Ο προλετάριος που θεωρεί ότι είναι ένα τίποτα δε θα αμφισβητήσει ποτέ τίποτα. Ο ανειδίκευτος εργάτης του 1970 ήταν πεπεισμένος ότι δεν ήταν ο ίδιος ηλίθιος αλλά ότι ηλίθια ήταν η δουλειά που έκανε: η κριτική του στόχευε ακριβώς στην έλλειψη περιεχομένου μιας δραστηριότητας η οποία δεν ταίριαζε με την εικόνα που είχε ο ίδιος για τον εαυτό του. Μια καθαρά αρνητική εικόνα του κόσμου και

του εαυτού μας είναι συνώνυμη της παραίτησης ή της αποδοχής των πάντων. Ο προλετάριος αρχίζει να δρά ως επαναστάτης μόνον όταν ξεπερνάει το αρνητικό της κατάστασής του και αρχίζει να δημιουργεί κάτι θετικό μέσα από αυτήν, δηλαδή κάτι που ανατρέπει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Ο λόγος που οι προλετάριοι δεν “έκαναν την επανάσταση” δεν ήταν η έλλειψη μιας κριτικής της εργασίας αλλά το γεγονός ότι αρκέστηκαν σε μια αρνητική κριτική της εργασίας.

Η κατάφαση στην εργασία δεν υπήρξε ο πρωταρχικός παράγοντας της αντεπανάστασης αλλά μόνον (και αυτό είναι σημαντικό!) μια από τις κύριες εκφράσεις της. Όμως τα συνδικάτα εξέφρασαν αυτή την ιδεολογία μέσω αυτού που παραμένει η ουσιαστική τους λειτουργία: η διαπραγμάτευση της εργατικής δύναμης. Οργανώσεις όπως οι Ιππότες της Εργασίας στο τέλος του 19ου αιώνα συνέβαλαν ελάχιστα σ’ αυτήν και εξαφανίστηκαν με την εξάπλωση της βιομηχανίας μεγάλης κλίμακας.

Αν το έργο της προώθησης της εργασίας ήταν τόσο κεντρικό όσο μας λένε μερικές φορές, τότε ο Φορντισμός θα το είχε συνεχίσει ο ίδιος. Όμως η Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας δεν νίκησε τους ειδικευμένους εργάτες επειδή τους προσέδωσε μεγαλύτερη επαγγελματική αξιοπρέπεια στο χώρο εργασίας αλλά επειδή τους αποειδίκευσε και κατήργησε επαγγέλματα. Τα γενναιόδωρα σχέδια περί εμπλουτισμού της εργασίας και αύξησης των αρμοδιοτήτων του εργάτη εφαρμόζονται με μόνο στόχο την υπονόμευση της αυτονομίας της ομάδας εργασίας (work team): αργότερα, αυτές οι αλλαγές εγκαταλείπονται σιγά-σιγά διότι οι εργάτες δε δείχνουν κανένα ενδιαφέρον.

Οι κυρίαρχες ιδέες είναι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης. Η ιδεολογία της εργασίας, όποια μορφή κι αν παίρνει, είναι η καπιταλιστική ιδεολογία της εργασίας. Δεν μπορεί να υπάρξει άλλη. Όταν αίρεται η κοινωνική συναίνεση, αυτή η αναπαράσταση καταρρέει μαζί με όλες τις άλλες. Θα ήταν παράδοξο αν μια σοβαρή κρίση την ανέπτυσσε ακόμα περισσότερο αντί να την εξασθενήσει.

Η επανάσταση δεν είναι μια ακριβής επιστήμη

Το πρώτο μέρος αυτού του κειμένου ήταν βασικά ιστορικό. Αυτό που ακολουθεί μπορεί να ονομαστεί και “μεθοδολογικό”. Η κριτική που κάνουμε στον ντετερμινισμό εστιάζει σε μια γενική τάση μέσα στον επαναστατικό χώρο, η οποία βλέπει τον καπιταλιστικό πολιτισμό σα μονόδρομο προς την επανάσταση.

21. Όλες οι καλές βιογραφίες του Μαρξ περιγράφουν την πολιτική του δραστηριότητα, όπως για παράδειγμα αυτή του Franz Mehring και η πιο πρόσφατη του Φράνσις Γουίν [Κάρολος Μάρξ: *Η Ζωή του*, ελλ. έκδ. Ωκεανίδα, 2001]. Στην εισαγωγή του στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ απότισε φόρο τιμής στην εποχή του όταν περιέγραψε τον εαυτό του σαν επιστήμονα που ανακαλύπτει “φυσικούς” νόμους. Ευτυχώς, και σε αντίθεση με τον επικήδειο του Ένγκελς στον τάφο του φίλου του, ο Μαρξ δεν ήταν ο Δαρβίνος του προλεταριάτου. Ούτε πίστευε ότι η ιστορία είναι προκαθορισμένη. Για αυτόν μονάχα μια τελεολογική αντίληψη θα μπορούσε να ορίσει την ιστορία σα μια κίνηση προς ένα προκαθορισμένο τέλος. Δεν υπήρχε μια **μοναδική** γραμμή εξέλιξης, όπως φαίνεται και στον ύστερο Μαρξ. Βλ. σημείωση 23.

Επειδή το κεφάλαιο είναι πανταχού παρόν μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η επανάσταση είναι δυνατή ή ακόμα και αναγκαία. Θα μπορούσε όμως να συμπεράνει και ότι δεν είναι δυνατή. Μια τέτοιου είδους συλλογιστική μπορεί να επαναλαμβάνεται αενάως και να χρησιμοποιείται για τα επόμενα εκατό χρόνια –αν υπάρχει ακόμα καπιταλισμός. Ένα θεωρητικό μοντέλο δεν εξηγεί τίποτα άλλο πέρα από τον εαυτό του. Τόσο χθές όσο και αύριο, υπήρχαν και θα υπάρχουν πολλοί λόγοι που συνηγορούν τόσο για τη συνέχιση του καπιταλισμού όσο και για την κατάργησή του. (Όπως είπαμε πιο πάνω, μόνον όταν επιτευχθεί η καταστροφή του παλιού κόσμου θα μπορέσουμε να καταλάβουμε πληρέστερα τις προηγούμενες αποτυχίες).

Μερικοί σύντροφοι θεωρούν δεδομένο τον ερχομό ενός τελικού σταδίου όπου η εσωτερική λειτουργία του συστήματος δε θα το διαταράξει απλά αλλά θα το καταστρέψει. Πιστεύουν πως οτιδήποτε κι αν γίνει πριν από αυτό το τελικό στάδιο θα 'ναι απαραίτητο διότι μέχρι τότε οι εργάτες θα 'ναι ικανοί μόνο για να μεταρρυθμίζουν τον καπιταλισμό. Κατόπιν διαβαίνεται ένα κατώφλι όπου η μεταρρύθμιση γίνεται τελείως άχρηστη, ένα κατώφλι που δεν αφήνει άλλα περιθώρια παρά μόνο για την επανάσταση. Η πρότερη ριζοσπαστική δραστηριότητα των προλεταρίων θα έχει συμβάλει μόνο στον ερχομό της ιστορικής στιγμής, η οποία καθιστά την επανάσταση εφικτή ή ακόμα και αναγκαία. Μέχρι τότε ο ταξικός αγώνας απλά θα προσφέρει την απαραίτητη αλληλουχία σταδίων που θα προετοιμάσουν το τελικό στάδιο.

Παραεμπιπτόντως, κάτι τέτοιο θα δικαιολογούσε αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως “επαναστατικός ρεφορμισμός” των Μαρξ και Ένγκελς: η άσκηση πίεσης στην αστική τάξη για να αναπτύξει τον καπιταλισμό και να δημιουργήσει τις συνθήκες για τον κομμουνισμό. Μεταξύ άλλων ο Μαρξ υποστήριξε τη γερμανική αστική τάξη, εξύμνησε τον Λίνκολν, συντάχθηκε με αρκετά ρεφορμιστικά κόμματα και συνδικάτα ενώ επιτέθηκε αλύπητα στους αναρχικούς...²¹ . Άραγε θα έπρεπε επίσης να συμφωνήσουμε με τον Λένιν (επειδή έδρασε σαν ένας νέος “επαναστάτης αστός”) ενάντια στον Γκόρτερ και τον Μπορντίγκα; Και μήπως ο Ρούσβελτ συνέβαλε περισσότερο (αν και ασυνείδητα) στη χειραφέτηση του ανθρώπου από όσο η Ρόζα Λούξεμπουργκ;

Τέλος πάντων, λέγεται ότι στο εξής δε θα υπάρχει καμία αμφισημία και όλα έχουν ξεκαθαριστεί. Μπαίνουμε στο τελευταίο στάδιο της ιστορίας της μισθωτής εργασίας: λέγεται ότι η εργασία αφορά όλο και λιγότερους, γίνεται όλο και πιο αποειδικευμένη, απογυμνωμένη από κάθε άλλο νόημα πέραν της

εξασφάλισης κάποιου εισοδήματος, εμποδίζοντας έτσι τον μισθωτό να ταυτιστεί με το κεφάλαιο και με το σχέδιο για έναν καπιταλισμό χωρίς καπιταλιστές. Το βήμα προς αυτό το κατώφλι δεν αφήνει στο εξής καμία δυνατότητα στην εργατική τάξη να επιβεβαιώνει τον εαυτό της ως εργατική τάξη εντός του κεφαλαίου.

Η λογική που διέπει αυτήν την προσέγγιση είναι η αναζήτηση μιας αδιαμεσολάβητης ταξικής σχέσης που δε θα άφηνε καμία άλλη επιλογή στο προλεταριάτο πέραν της άμεσης σύγκρουσης (τάξης εναντίον τάξης) με το κεφάλαιο.

Ο ντετερμινισμός ανατρέχει εκ νέου στην ιστορία για να εντοπίσει που βρίσκεται το εμπόδιο για την επανάσταση και διαπιστώνει ότι το εμπόδιο αυτό είναι ο κοινωνικός χώρος που υποτίθεται ότι ήθελαν να καταλάβουν οι εργάτες μέσα στον καπιταλισμό. Μετά υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει πια αυτή η δυνατότητα: δεν υπάρχει πια ένας τέτοιος κοινωνικός χώρος αφού ο καπιταλισμός έχει πλήρως κυριαρχήσει παντού. Η αιτιολόγηση των προηγούμενων αποτυχιών προσφέρει την αιτιολόγηση των μελλοντικών επιτυχιών και εγγυάται το αναπόφευκτο της επανάστασης αφού το εμπόδιο αυτό εξαφανίζεται από την ολοκλήρωση αυτού που περιγράφεται ως ο δήθεν φυσιολογικός κύκλος ζωής του κεφαλαίου.

Με άλλα λόγια η επαναστατική κρίση δεν γίνεται πλέον αντιληπτή ως διάλυση και υπέρβαση των κοινωνικών συνθηκών που τη δημιουργούν αλλά ως αποτέλεσμα μιας προκαθορισμένης εξέλιξης.

Το μεθοδολογικό λάθος είναι να πιστεύει κανείς ότι υπάρχει μια πλεονεκτική θέση που του επιτρέπει να συλλάβει την ολότητα (και το πλήρες νόημα) του παρελθόντος, του παρόντος και του άμεσου μέλλοντος της ανθρώπινης ιστορίας.

Με λίγα λόγια τα αίτια των προηγούμενων αδυναμιών δεν αναζητούνται στις πράξεις των προλετάρων. Το δυναμικό στοιχείο, το αποφασιστικό, υποτίθεται ότι είναι η κίνηση του κεφαλαίου. Η αλληλοσύνδεση κεφαλαίου και εργασίας υποβιβάζεται σε απλή σχέση αιτίου-αιτιατού. Η ιστορία παγώνει.

Εμείς προτιμούμε να υποστηρίξουμε ότι η συνειδητή δράση των προλετάρων είναι η μόνη που μπορεί να θέσει τέρμα στη ζωή του κεφαλαίου. Ειδάλλως, καμία κρίση, όσο βαθειά κι αν είναι, δεν θα είναι αρκετή για να οδηγήσει σε ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Και οποιαδήποτε βαθειά κρίση (κρίση **του** συστήματος κι όχι κρίση **εντός** του συστήματος) μπορεί να είναι η τελευταία

22. Ο αναγνώστης μπορεί να καταλάβει πως δεν διακηρύττουμε την απροσδιοριστία (indeterminisme). Κατά κύριο λόγο, ο 19ος αιώνας ήταν το έπος μιας κατακτητικής αστικής τάξης, η οποία πίστευε στη σιδηρά λογική της προόδου που δε θα μπορούσε να οδηγήσει παρά στην τελική αφθονία και την ειρήνη. Το 1914 άνοιξε μια εποχή αμφισβήτησης και αντι-ντετερμινισμού, όπως φαίνεται και από τη λαϊκή απήχηση της “αρχής της αβεβαιότητας”. Δεν υπάρχει κανένας λόγος για μας να αντικαταστήσουμε την επιστημονική μόδα μιας εποχής με αυτήν μιας άλλης.

αν οι προλετάριοι την εκμεταλλευτούν σωστά. Αλλά δε θα υπάρξει ποτέ μια μέρα εξόφλησης λογαριασμών, μια τελική αδιαμεσολάβητη αναμέτρηση, όπου επιτέλους οι προλετάριοι θα αντικρύσουν κατάματα το κεφάλαιο και συνεπώς θα του επιτεθούν.

“Η αυτοχειραφέτηση του προλεταριάτου είναι η κατάρρευση του καπιταλισμού”, όπως έγραψε ο Πάνεκουκ στην τελευταία πρόταση του κειμένου του *Η Θεωρία της Κατάρρευσης του Καπιταλισμού* (1934). Είναι σημαντικό ότι αυτό είναι το συμπέρασμα μιας συζήτησης αναφορικά με τους κύκλους του κεφαλαίου και τα μοντέλα αναπαραγωγής (του Μαρξ, της Λούξεμπουργκ και του Γκρόσμαν). Το κομμουνιστικό κίνημα δεν μπορεί να κατανοηθεί μέσα από τρόπους όμοιους με τους τρόπους αναπαραγωγής του κεφαλαίου –εκτός κι αν θεωρούμε τον κομμουνισμό ως το τελευταίο λογικό βήμα (αναπόφευκτο όσο και η όποια προηγούμενη κρίση) στην πορεία του κεφαλαίου. Αν ήταν έτσι, η κομμουνιστική επανάσταση θα ήταν τόσο “φυσιολογική”, όσο και η ενηλικίωση και το γήρας των ζωντανών οργανισμών, η εναλλαγή των εποχών και η περιστροφική κίνηση των πλανητών, και επιστημονικά προβλέψιμη όσο και αυτά.

Το 1789 μπορούσε να συμβεί 40 χρόνια αργότερα ή νωρίτερα, χωρίς έναν Ροβεσπιέρο ή έναν Βοναπάρτη, όμως μια αστική επανάσταση θα συνέβαινε σίγουρα στη Γαλλία τον 18ο ή τον 19ο αιώνα.

Ποιός μπορεί να ισχυριστεί ότι θα υπάρξει σίγουρα κομμουνισμός; Η κομμουνιστική επανάσταση δεν είναι το τελικό στάδιο του καπιταλισμού.

Τέλος, όποιος πιστεύει ότι το 1848, το 1917, το 1968... ήταν καταδικασμένα να καταλήξουν όπως κατέληξαν, ας προφητέψει το μέλλον – έστω και για μία φορά. Κανείς δεν είχε προβλέψει τον Μάη του 1968. Αυτοί που υποστηρίζουν ότι η αποτυχία του ήταν αναπόφευκτη μόνον εκ των υστέρων το “ήξεραν” αυτό. Ο ντετερμινισμός θα κέρδιζε σε αξιοπιστία αν μας έδινε χρήσιμες προβλέψεις²².

Ποτέ μη ζητάς από τη θεωρία να σου δώσει αυτό που δεν μπορεί

Η επανάσταση δεν είναι ένα πρόβλημα και καμία θεωρία δεν αποτελεί λύση αυτού του προβλήματος. (Δύο αιώνες νεότερης επαναστατικής θεωρίας δείχνουν ότι η κομμουνιστική θεωρία δεν προεξοφλεί τις ενέργειες των προλετάρων).

Σαν πολιτική συνέχισαν των προετοιμασιών κινήσεων των έρχονταν και των προσαρτών στη Γαλλία τη δεκαετία του 90 (βλ. *Τα Παιδιά της Γαλαρίας* τχ. 5 και 7) και σα λογική συνέχεια της αύξησης της επισφαλούς εργοσύας στην Ευρώπη την τελευταία αικοετία διαμορφώθηκε τα τελευταία χρόνια ένα ενδιαφέρον πανευρωπαϊκό δίκτυο ελέκτων και προσαρτών εργατών με επίκεντρο την Ιταλία την Ισπανία και τη Γαλλία. Αυτό το δίκτυο δεν έχει να επιδείξει μόνο προπαγανδιστική δουλειά μέσω της διοργάνωσης εφραπορειών τη μέρα της Προτομολής (η φωτογραφία με το πανό *Mayday, Mayday* αναρτημένο στη Σκάλα του Μιλάνου είναι από τη φετεινή εφραπορεία) έχει αναμεταεί επίσης στη στήριξη τοπικών αγώνων στους εργατοικούς χώρους όπως πχ οι κινητοποιήσεις των προσαρτών εργαζόμενων στα καλλιτεχνικά και πολιτιστικά φεστιβάλ της Γαλλίας τα δύο προηγούμενα χρόνια ενάντια στις περικοπές των επιδομάτων ανεργίας. Τα χαρακτηριστικά αυτού του δικτύου όπως είναι αναμεταμένο σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι άκρας αντιφατικά. Από τη μια μεριά στη μία όχθη αυτού του ρεύματος οι ηγέτες των Chainworkers (η ιταλική πτέρυγα αυτού του δικτύου) βλέπουν στην αυτοοργάνωση των προσαρτών εργατών και στη διεκδίκηση ενός εφραποικού ελάχιστου μισθού – δάει εφρώ την άρα – το μοχλό για την οικοδόμηση ενός διακριτού εφραποικού καπιταλιστικού μοντέλου με λιγότερο κοινωνικό εαφβητισμό και σε αντιπαράθεση με το αμερικάνικο νεοφιλελεύθερο μοντέλο ή το εθνικιστικό καπιταλιστικό μοντέλο (βλ. την καταποτιστική συνέταυξη του Alex Boti στο Black Out, τχ. 2 Απριλίου 2005). Από την άλλη μεριά στην άλλη όχθη που

Η ιστορία δεν αποδεικνύει καμία άμεση αιτιακή σχέση μεταξύ ενός βαθμού καπιταλιστικής ανάπτυξης και μιας συγκεκριμένης προλεταριακής συμπεριφοράς. Είναι αναπόδεικτο ότι σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή η ουσιαστική αντίφαση ενός ολόκληρου συστήματος θα μεταφερθεί στην αναπαραγωγή των θεμελιωδών του τάξεων και συνεπώς και του ίδιου του συστήματος. Το λάθος δε βρίσκεται στην απάντηση αλλά στην ερώτηση. Η αναζήτηση αυτού που θα **αναγκάσει** τον προλετάριο, στη σύγκρουσή του με το κεφάλαιο, να επιτεθεί στην ίδια του την ύπαρξη ως μισθωτού ισοδυναμεί με προσπάθεια να λυθεί εκ των προτέρων και μέσω της θεωρίας ένα πρόβλημα το οποίο μπορεί να λυθεί –αν ποτέ λυθεί– μόνο στην πράξη. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα ενός νέου σχεδίου κοινωνικής αναδιοργάνωσης παρόμοιου με εκείνο που είχε στον πυρήνα του την εργατική ταυτότητα. Ο σιδηροδρομικός εργάτης του 2002 δεν μπορεί να ζεί σαν τον προκάτοχό του του 1950. Όμως αυτό δεν αρκεί για να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι μόνες εναλλακτικές λύσεις που του απομένουν είναι η παραίτηση ή η επανάσταση.

Όταν το προλεταριάτο δείχνει να απουσιάζει από το προσκήνιο είναι απολύτως λογικό να αναρωτιόμαστε σχετικά με την αντικειμενική του ύπαρξη και την ικανότητά του να αλλάξει τον κόσμο. Κάθε αντεπαναστατική περίοδος έχει τη διττή ιδιομορφία να τραβά σε μακρος χωρίς να μοιάζει με καμία από τις προηγούμενες. Αυτό προκαλεί είτε μια εγκατάλειψη της κριτικής δραστηριότητας ή την απόρριψη ενός επαναστατικού “υποκειμένου”, ή την αντικατάστασή του με άλλες λύσεις, ή μια θεωρητική επεξεργασία που είναι υποχρεωμένη να εξηγήσει τις προηγούμενες αποτυχίες **με σκοπό** να εγγυηθεί τη μελλοντική επιτυχία. Αυτό ισοδυναμεί με αναζήτηση ανέφικτων βεβαιοτήτων που χρησιμεύουν για να καθησυχάζουν. Βάσει της ιστορικής εμπειρίας, μοιάζει πιο σωστό να πούμε ότι το προλεταριάτο παραμένει το μοναδικό υποκείμενο μιας επανάστασης (διαφορετικά δε θα υπάρξει επανάσταση), ότι η κομμουνιστική επανάσταση είναι δυνατή αλλά όχι βέβαιη, και ότι τίποτα δεν εξασφαλίζει τον ερχομό και την επιτυχία της παρά μόνο η προλεταριακή δραστηριότητα.

Η θεμελιώδης αντίφαση της κοινωνίας μας (προλεταριάτο-κεφάλαιο) είναι εν δυνάμει θανατηφόρος για το κεφάλαιο μόνον αν ο εργάτης έρχεται αντιμέτωπος με την εργασία του και άρα αντιτίθεται όχι μόνο στον καπιταλιστή αλλά και σε αυτό που τον μετατρέπει το κεφάλαιο, δηλαδή αν αντιτίθεται σ' αυτό που **κάνει** και σ' αυτό που **είναι**. Δεν έχει νόημα να ευχόμαστε να έρθει μια στιγμή όπου το κεφάλαιο, σαν ένας φθαρμένος μηχανισμός δεν θα μπορεί

ιδίου ρεύματος, υπάρχει η έμφαση στη διεθνή συνεργασία και στη δημιουργία μιας υπερεθνικής αυτονομίας ταυτότητας ενάντια στην επιβολή της εργασίας· είναι δικτυο σποκιστήτων που αναζητά μια κοινή, μη αποσκοπιματική γλώσσα και το οποίο, παρότι θέλει να ξεπεράσει όλες τις μορφές πολιτικής αντιπροσώπευσης του παλιού εργατικού κινήματος, αδυνατεί εντούτοις να εκφράσει μια ριζοσπαστική κριτική της καπιταλιστικής σχέσης. Πρόγμα που ανοίγει το δρόμο σε νέες μορφές πολιτικής αντιπροσώπευσης ή «ορατότητας των προσωπικών», για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα τους. Ακόμα και μια πρόσφατη εξέλιξη, όπως η άλλως ενδιαφέρουσα, η στροφή ενός κομμουνιστικού του πενηνταεπταετού δικτύου προς το παλιό, καλό «εργαλείο» της εργατικής έρευνας και επικοινωνίας κινδυνεύει να απολυθεωθεί από την ασφάλεια του κοινωνικού τους προτάγματος.

πια να λειτουργήσει λόγω της πτωτικής τάσης του κέρδους, του κορεσμού της αγοράς, του αποκλεισμού πολλών προλετάρων από την εργασία, ή της αδυναμίας της ταξικής δομής να αναπαραγάγει τον εαυτό της.

Ένα διαδεδομένο θεώρημα διαπερνά μεγάλο μέρος της επαναστατικής σκέψης: όσο περισσότερο καπιταλισμό έχουμε, τόσο πιο κοντά στον κομμουνισμό βρισκόμαστε. Σε αυτό, άνθρωποι όπως ο Ζακ Καμάτ απαντάνε: όχι, όσο περισσότερο καπιταλισμό έχουμε, τόσο πιο καπιταλιστικοί γινόμαστε. Με κίνδυνο να σοκάρουμε κάποιους αναγνώστες θα λέγαμε ότι η εξέλιξη του κεφαλαίου δε μας φέρνει ούτε πιο κοντά, ούτε πιο μακριά από τον κομμουνισμό. Από κομμουνιστική σκοπιά τίποτα δεν είναι καθεαυτό θετικό στην πορεία του κεφαλαίου, κάτι που φαίνεται και από τη μοίρα του ταξισμού (classisme).

Η άνοδος και η πώση του ταξισμού

Πρακτικά, ο “ταξισμός” ήταν η κινητήριος δύναμη της εργατικής τάξης ως τάξης μέσα στον καπιταλισμό, όπου οι οργανώσεις της προσπαθούσαν να καταλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερο κοινωνικό χώρο. Η εργατική τάξη έφτιαξε συλλογικά σώματα που ανταγωνίζονταν εκείνα της αστικής τάξης και κατέλαβε θέσεις μέσα στο Κράτος. Αυτό πήρε και εξακολουθεί να παίρνει πολλές μορφές (σοσιαλδημοκρατία, κομμουνιστικά κόμματα, ή συνδικάτα όπως η AFL-CIO...), κάτι που συνέβη επίσης στη Νότια Αμερική, την Ασία και σε κάποια μέρη της Αφρικής.

Θεωρητικά, ο ταξισμός είναι η υπεράσπιση των ταξικών διαφορών (και αντιπαλοτήτων) ως αυτοσκοπός. Σα να ήταν ο ταξικός πόλεμος το ίδιο ακριβώς με τη χειραφέτηση των εργατών και της ανθρωπότητας. Συνεπώς, βασίζεται ακριβώς πάνω σε αυτό στο οποίο πρέπει να ασκηθεί κριτική αφού οι τάξεις είναι βασικό συστατικό της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ειρηνική ή βίαιη, η απλή αντίθεση μιας τάξης ενάντια σε μια άλλη συντηρεί την ύπαρξη **και των δύο**. Φυσικά, κάθε άρχουσα τάξη αρνείται την ύπαρξη ταξικών ανταγωνισμών. Ωστόσο, στην αρχή του 19ου αιώνα, οι πρώτοι που έδωσαν έμφαση στις ταξικές συγκρούσεις δεν ήταν σοσιαλιστές αλλά αστοί ιστορικοί της Γαλλικής Επανάστασης. Επαναστατικό δεν είναι να υποστηρίζουμε την ταξική πάλη αλλά να επιβεβαιώνουμε ότι μια τέτοια πάλη μπορεί να οδηγήσει στην κομμουνιστική επανάσταση.

Σήμερα, η παρακμή του ταξισμού και του εργατικού κινήματος είναι φανερή και έχει καταγραφεί ικανοποιητικά, γι’ αυτό δε χρειάζεται να επιμένουμε

"Δεν έχουμε να χάσουμε τίποτα άλλο από τις αλυσίδες καταστημάτων μας". (Ακτιβιστές έξω από την Tesco, Λονδίνο, Πραστομαγιά 2005).

23. Ο προοδευτισμός του Μαρξ είναι ταυτόχρονα αληθινός και αντιφατικός. Σίγουρα κατασκεύασε μια γραμμική συνέχεια: πρωτόγονη κοινότητα – δουλεία – φεουδαρχία – καπιταλισμός – κομμουνισμός, με έξτρα επιλογή τον "Ασιατικό τρόπο παραγωγής". Αλλά το βαθύ και μακροχρόνιο ενδιαφέρον του για τη Ρώσικη mir και τις αποκαλούμενες πρωτόγονες κοινωνίες (βλ. τα χειρόγραφα του που δημοσιεύτηκαν το 1972) αποδεικνύει ότι το θεωρούσε πιθανό κάποιες (τεράστιες) περιοχές να αποφύγουν το καπιταλιστικό στάδιο. Εάν ο Μαρξ

πολύ επ' αυτού. Μερικοί επαναστάτες χάρηκαν για το τέλος της εργατικής ταυτότητας και της εξύμνησης της εργατικής τάξης ως τάξης της εργασίας, και το έχουν ερμηνεύσει αυτό ως εξάλειψη ενός πολύ μεγάλου εμποδίου για την επανάσταση –για την οποία σίγουρα αποτελούσαν εμπόδιο οι εργατικοί θεσμοί και αυτή η ιδεολογία. Όμως τι έχει πραγματικά κερδίσει η κριτική αυτού του κόσμου από το μαρasmus τους; Μπαίνουμε στον πειρασμό να πούμε: όχι πολλά –κι αυτό λόγω της εμφάνισης άλλων, ακόμη πιο ακίνδυνων, πρακτικών και ιδεών. Οι μισθωτοί, απαλλαγμένοι από τον **εργατικό** ρόλο τους και τις **εργατικές** ελπίδες τους, δεν μετατράπηκαν σε ριζοσπάστες **προλετάριους**. Μέχρι στιγμής η κρίση της εργατικής τάξης και του ταξισμού δεν έχει ευνοήσει την ανατροπή. Τα τελευταία 20 χρόνια έχουν φέρει νεοφιλελεύθερες, νεοσοσιαλδημοκρατικές, νεο-αντιδραστικές, νεο-... ιδεολογίες, η εμφάνιση των οποίων έχει συμπέσει με τη συμβολική εξόντωση της εργατικής τάξης. Αυτή η εξόντωση είναι προϊόν μιας καπιταλιστικής ταξικής ανασύνθεσης (ανεργία, αποβιομηχάνιση, προλεταριοποίηση της δουλειάς γραφείου, προσωρινή εργασία, κτλ). Προκύπτει επίσης από την απόρριψη των πιο άκαμπτων μορφών εργατικής ταυτότητας από τους ίδιους τους μισθωτούς. Αλλά αυτή η απόρριψη παραμένει κυρίως αρνητική. Οι προλετάριοι έχουν συντρίψει τον έλεγχο που ασκούσαν τα κόμματα και τα συνδικάτα στους εργάτες. (Το 1960, οποιοσδήποτε μοίραζε κάποιο φυλλάδιο ενάντια στα συνδικάτα σε κάποιο γαλλικό εργοστάσιο κινδύνευε να φάει ξύλο από τους σταλινικούς). Αλλά δεν έχουν προχωρήσει παραπέρα. Η προλεταριακή αυτονομία δεν έχει εκμεταλλευθεί τη γραφειοκρατική παρακμή.

Βιώνουμε τη μετατόπιση του ταξικού αγώνα. Στις δεκαετίες του '60 και του '70 οι ανειδίκευτοι εργάτες βρίσκονταν στο κέντρο της αναπαραγωγής ολόκληρου του συστήματος ενώ και άλλες κατηγορίες εργατών αναγνώριζαν τον εαυτό τους στον "εργάτη-μάζα". Καμία κοινωνική συμβολική φιγούρα δεν παίζει σήμερα τέτοιο θεμελιώδη ρόλο –ακόμα.

Η εργασία ως γκρεμισμένο είδωλο

Οι κομμουνιστές του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα συμμερίζονταν συχνά την πίστη στην πρόοδο, που χαρακτήριζε την εποχή τους, και πίστευαν ότι μια νέα βιομηχανική οργάνωση και μια νέα εργασία θα απελευθέρωναν την ανθρωπότητα²³. Εκατό χρόνια αργότερα θα ήταν αφελές να ασπαστούμε την ακριβώς αντίθετη άποψη απλώς επειδή είναι της μόδας. Μέσα σε πενήντα χρόνια η εξύμνηση του μόχθου και της θυσίας έχει γίνει τόσο αναχρονιστική

ήταν κήρυκας της βιομηχανοποίησης, όπως συνήθως λένε για αυτόν, θα είχε τελειώσει τους 6 τόμους που είχε σχεδιάσει για το *Κεφάλαιο* αντί να μαζεύει σημειώσεις για τη Ρωσία, την Ανατολή, κτλ. Βλ. "K. Marx & the Iroquois", στο *Arsenal/Surrealist Subversion*, #4 (Black Swan Press, Σικάγο, 1989), καθώς και το κείμενό μας "Revisiting the East and Popping in at Marx's", το οποίο είναι διαθέσιμο από το site του troploin.

24. Με τον ίδιο τρόπο, το 1900 ήταν "προφανής" η απαίτηση για περισσότερη τεχνολογία. Εκατό χρόνια μετά, είναι το αντίθετο το οποίο θεωρείται αναμφισβήτητο: "προφανώς" χρειαζόμαστε λιγότερη...

όσο και η πίστη στο απελευθερωτικό Κέρας της Αμαλθείας της οικονομίας²⁴. Αυτή η εξέλιξη είναι αποτέλεσμα τόσο της ριζοσπαστικής κριτικής του '60 και του '70, όσο και της εις βάθος επέκτασης του κεφαλαίου: η εργασία γίνεται σήμερα παραγωγική περισσότερο μέσω της εργασιακής διαδικασίας παρά μέσω της αποκάλυπτης πειθάρχησης. Η οθόνη του υπολογιστή είναι τώρα ο άμεσος επιτηρητής εκατομμυρίων μισθωτών στις βιομηχανίες ή τον τριτογενή τομέα. Στους πιο ανεπτυγμένους τομείς του το κεφάλαιο έχει ήδη ξεπεράσει την αυταρχική ιεραρχία και την εργασία, εργασία που γίνεται αντιληπτή ως κατάρρα. Οι όροι "αυτονομία" και "από τα κάτω" είναι της μόδας. Η εικόνα του μάτσο, μυώδη, εθνικού (=λευκού) εργάτη έχει αντικατασταθεί από την εικόνα μιας πιο ανοιχτής, πολυεθνικής, ανδρικής ή γυναικείας φιγούρας.

Το 1900 έπρεπε πρώτα να παράγει κανείς και μετά να καταναλώσει, και τα εργατικά κόμματα έλεγαν στον εργάτη ότι έπρεπε πρώτα να αναπτύξει τις παραγωγικές δυνάμεις για να απολαύσει κατόπιν τους καρπούς του σοσιαλισμού. Αντί για έναν μοναδικό Λυτρωτή που πεθαίνει στο σταυρό, εκατομμύρια καταπιεσμένοι ("το άλας της γης") θα δημιουργούσαν τις συνθήκες για έναν καλύτερο κόσμο. Η καταναλωτική και πιστωτική κοινωνία το έχει ξεπεράσει αυτό: τώρα υποστηρίζεται ότι ο μόχθος δεν προηγείται της απόλαυσης. Είναι αλήθεια ότι αυτό συμβαδίζει με τον πολυπλασιασμό των sweatshops, την καταναγκαστική, απλήρωτη ή κακοπληρωμένη εργασία και την επανεμφάνιση της δουλείας· αλλά αυτές οι μορφές συμπληρώνουν, δεν αντιβαίνουν τη γενική τάση προς την απο-αγιοποίηση της εργασίας. (Άλλωστε ο ανειδίκευτος εργάτης-μάζα δεν αποτελούσε την πλειονότητα των μισθωτών ούτε το 1965).

Η εργασία είναι ένα είδωλο, ένα γκρεμισμένο όμως είδωλο. Η επιβολή της δεν είναι πια ένα ηθικό ή θρησκευτικό ζήτημα ("θα κερδίζεις το ψωμί σου με τον ιδρώτα του προσώπου σου") αλλά εγκόσμιο και πρακτικό. Σε μερικές χώρες της Ασίας η εργασία επιβάλλεται τώρα πιο εύκολα μέσω της πίεσης του καταναλωτισμού παρά μέσω του Κομφουκιανισμού. Στο Tai-Peh αλλά και στο Βερολίνο μέλημα του κοινού είναι η δημιουργία και η απόκτηση θέσεων εργασίας κι όχι το μαρτύριο που προσφέρει το εισιτήριο για ένα γήινο ή ουράνιο παράδεισο. Έτσι, η εργασία σήμερα χρήζει μιας κριτικής διαφορετικής από εκείνην της εποχής όπου η εργασία περιβαλλόταν από μια αύρα αυτοεπιβαλλόμενου πόνου. Η κινητικότητα και η αυτο-ενδυνάμωση είναι τα σημερινά συνθήματα του κεφαλαίου. Δεν μπορούμε να αρκούμαστε σε δηλώσεις εναντίωσης στην

25. Το εξώφυλλο του 4ου τεύχους του περιοδικού *La Revolution Surrealiste* (Ιούλιος 1925) διακήρυττε τον “ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ”. Βλ. επίσης το άρθρο του Α. Μπρετόν “Η τελευταία απεργία” στο 2ο τεύχος (Ιανουάριος 1925), και το *Cahier Noir* (1926) του Αραγκόν.

26. *Αδημοσίευτο 6ο κεφάλαιο* [σελ. 92 της ελλ. έκδοσης]. Βλ. επίσης τη *Γενική Εισαγωγή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* του 1857.

εργασία, όπως εκείνες που *ορθώς* έκαναν οι σουρρεαλιστές πριν από 80 χρόνια²⁵.

Το 2002 η εργασία κυριαρχεί, όμως η εργασιακή ηθική δεν είναι παζήτημα αυτοθυσίας: μας καλεί να συνειδητοποιήσουμε τις δυνατότητές μας ως ανθρώπινα όντα. Σήμερα δε δουλεύουμε για έναν υπερβατικό στόχο (για τη σωτηρία μας, για ένα ιερό καθήκον, για την πρόοδο, για ένα καλύτερο μέλλον κτλ). Ο καθαγιασμός της εργασίας είχε δύο όψεις: κάθε αντικείμενο λατρείας είναι και ένα ταμπού που πρέπει να αποκαθλωθεί. Αλλά η εποχή μας είναι εποχή καθολικής απο-αγιοποίησης. Η υπερβατικότητα είναι ξεπερασμένη. Η πρακτική *επίδιωξη της ευτυχίας* αποτελεί το κίνητρο της σημερινής εποχής: είμαστε αμερικάνοι.

Αυτό όμως δεν οδηγεί σε μια αυξανόμενη υπόγεια άρνηση της εργασίας. Μια αποχριστιανοποιημένη κοινωνία αντικαθιστά το φόβο της αμαρτίας με την επιθυμία να περνά κανείς καλά. Η θρησκεία δίνει τη θέση της σε μια κουλτούρα του σώματος και της υγείας: η γενιά του **εγώ** ασχολείται περισσότερο με τη διατήρηση της ευρωστίας του σώματος παρά με τη σωτηρία της ψυχής. Έτσι, η εργασία δε λατρεύεται πια διότι δεν υπάρχει ανάγκη να λατρευτεί: αρκεί απλά να υπάρχει. Είναι περισσότερο μια κυρίαρχη πραγματικότητα παρά μια ιδεολογία. Η πίεση που ασκεί είναι πιο άμεση και φανερή, και πιο κοντά σε αυτό που ο Μαρξ είχε περιγράψει ως αμερικάνικη νοοτροπία: “*παντελής αδιαφορία για το συγκεκριμένο περιεχόμενο της εργασίας και εύκολη μετακίνηση από τη μια δουλειά στην άλλη*”²⁶. Σε ένα σύγχρονο και “πιο γνήσιο” καπιταλισμό η απο-αγιοποιημένη εργασία εξακολουθεί να δομεί τη ζωή και το νου μας. Και η σημερινή αντιδραστική επιστροφή της ηθικής στις ΗΠΑ αποδεικνύει πόσο οι αντιδραστικές αντιλήψεις αποτελούν συμπλήρωμα τις ανεκτικότητας.

Από αυτές τις αλλαγές δεν έχει προκύψει κάποια ξεκάθαρη επαναστατική οπτική διότι στην καπιταλιστική εξέλιξη δεν έχουν όλα την ίδια αξία. Η κριτική ικανότητα διαφέρει εντελώς ανάλογα με το αν είναι οι εργάτες αυτοί που επιτίθενται στην εργατική ταυτότητα και τη λατρεία της εργασίας ή αν είναι το κεφάλαιο αυτό που τις σαρώνει. Τα τελευταία 30 χρόνια, όσο διασπóταν η ταύτιση με την εργασία άλλο τόσο εξαφανιζόταν από την ατομική και συλλογική σκέψη η δυνατότητα για έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο. Στο παρελθόν τα σταλινικά και γραφειοκρατικά δεσμά δεν απέτρεπαν την εμφάνιση μιας τέτοιας ουτοπίας και οι διάφορες μειοψηφίες επιχειρηματολογούσαν για το περιεχόμενο του κομμουνισμού. Αν μια εργατική τάξη που ήταν παγιδευμένη στην ταύτισή

της με την εργασία δεν έκανε την επανάσταση, τίποτα δεν αποδεικνύει ότι οι προλετάριοι που έχουν τώρα απελευθερωθεί από αυτήν την ταύτιση θα δράσουν με έναν επαναστατικό τρόπο.

“Δεν είμαστε από αυτόν το κόσμο” (Μπαμπέφ, 1795)

Δυσκολευόμαστε να συμμεριστούμε την αισιοδοξία όσων βλέπουν σήμερα μια περίοδο τελείως διαφορετική από εκείνη του '60 και του '70 -ή από εκείνη οποιασδήποτε άλλης προηγούμενης περιόδου- και έναν καπιταλισμό ο οποίος θα υποβιβάσει συστηματικά το βιοτικό επίπεδο των μισθωτών και θα δημιουργήσει συνεπώς μια κατάσταση που θα γίνει σίγουρα ανυπόφορη, οδηγώντας σε μια επαναστατική κρίση. Τα όρια των προλεταριακών εξεγέρσεων από την Αλγερία μέχρι την Αργεντινή και η άνοδος του ριζοσπαστικού ρεφορμισμού στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ δείχνουν μάλλον ότι αυτό που γίνεται πάλι επίκαιρο είναι η μεταρρύθμιση κι όχι η επανάσταση²⁷.

Η προθυμία τους να γιορτάσουν το λυκόφως της εργατικής ταυτότητας έχει κάνει ορισμένους συντρόφους να ξεχνούν ότι αυτή η ταυτότητα εξέφραζε επίσης μια αντίληψη για έναν αδιάλλακτο ανταγωνισμό ανάμεσα στην εργατική τάξη και το κεφάλαιο. Οι προλετάριοι είχαν τουλάχιστον συνειδητοποιήσει ότι ζούσαν σε έναν κόσμο ο οποίος δεν ήταν και δε θα μπορούσε να γίνει δικός τους. Δεν απευθύνουμε κάλεσμα για επιστροφή σε μια Χρυσή Εποχή. Απλά λέμε ότι η εξαφάνιση αυτής της ταυτότητας είναι το αποτέλεσμα τόσο της ριζοσπαστικής κριτικής, όσο και της αντεπανάστασης. Η επανάσταση θα είναι εφικτή μόνον όταν οι προλετάριοι αρχίσουν να δρουν· να είναι ξένοι προς αυτόν τον κόσμο, να βρίσκονται έξω από αυτόν· όταν θα αρχίσουν να αναφέρονται σε μια οικουμενική διάσταση, τη διάσταση μιας αταξικής κοινωνίας, μιας ανθρώπινης κοινότητας.

Αυτό προϋποθέτει ότι η κοινωνική υποκειμενικότητα επιβάλλεται να είναι παρούσα σε κάθε πραγματική κριτική. Έχουμε επίγνωση των αντιδράσεων που θα προκαλέσει η λέξη “υποκειμενικότητα” και σίγουρα δεν προσπαθούμε να εφεύρουμε μια νέα μαγική συνταγή. Προς το παρόν, επιτρέψτε μας να πούμε απλώς ότι δε δίνουμε προβάδισμα στην υποκειμενικότητα σε βάρος των αντικειμενικών συνθηκών, φέρνοντάς τις έτσι σε δεύτερη ή ασήμαντη θέση.

Έχουμε συχνά τονίσει ότι δεν υπάρχει λόγος να προσπαθεί κανείς να αφυπνίσει μια συνείδηση **πριν** από την πράξη: αλλά κάθε πραγματικό ξεπέρασμα προϋποθέτει μια ελάχιστη πίστη στη δυνατότητα των ανθρώπων να αλλάξουν τον

27. Για τη δυσκολία του κεφαλαίου να επιτύχει πλήρως ένα νέο (μετα-Φορντικό) σύστημα παραγωγής, και τις επιπτώσεις αυτής της κατάστασης στους προλετάριους, βλ. το δεύτερο newsletter μας στα αγγλικά, με τίτλο *Whither the World*, 2002.

28. Οι αυστηροί Μαρξιστές συχνά απορρίπτουν έννοιες όπως “υποκειμενικότητα”, “ανθρωπότητα”, “ελευθερία”, “επιθυμία”... λόγω της συσχέτισής τους με τον ιδεαλισμό και τη ψυχολογία. Περιέργως, η ίδια αυστηρότητα δεν εφαρμόζεται σε έννοιες που έχουν δανειστεί από τα οικονομικά, τη φιλοσοφία ή την κοινωνιολογία. (Οι πριμιτιβιστές θα προτιμούσαν την ανθρωπολογία). Όλα αυτά τα λεξιλόγια (και η αντίληψη του κόσμου που εκφράζουν) ανήκουν σε ειδικευμένους τομείς της γνώσης που είναι όλοι τους ανίκανοι να συνεισφέρουν στην ανθρώπινη απελευθέρωση, και συνεπώς πρέπει να τους υπερβούμε. Μέχρι τότε, πρέπει να συνθέσουμε μια “συνολική” κριτική **μέσα από** αυτούς και **ενάντιά** τους.

29. Βλ. *Η Επανάσταση της Καθημερινής Ζωής* (1967) [Ελλ. εκδ. Ακμων].

κόσμο. Αυτή είναι μια μεγάλη διαφορά σε σχέση με τις δεκαετίες του '60 και του '70. Πριν από 30 χρόνια πολλοί προλετάριοι δεν ήταν απλώς δυσαρεστημένοι με αυτήν την κοινωνία αλλά θεωρούσαν τον εαυτό τους φορέα της ιστορικής αλλαγής και δρούσαν αναλόγως, ή τουλάχιστον προσπαθούσαν.

Το ζεύγος υποκείμενο/αντικείμενο είναι μια από αυτές τις φιλοσοφικές εκφράσεις που η ανθρώπινη κοινότητα πρέπει να ξεπεράσει: η διακηρυγμένη οριστική αντίθεση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας, ψυχής και σώματος, πνεύματος και ύλης, θεωρίας και πράξης, τέχνης και οικονομίας, ιδεών και πραγματικότητας, ηθικής και πολιτικής... όλα αυτά σχετίζονται με τη διάλυση των κοινοτήτων και τη δημιουργία τάξεων από τη συνδυασμένη δράση της ιδιοκτησίας, του χρήματος και της Κρατικής εξουσίας. Παρότι δεν αποτελεί συνώνυμο της τέλει αρμονίας, ο κομμουνισμός θα προσπαθήσει να υπάρξει πέρα από τέτοιες τραγικές διχοτομήσεις της ανθρώπινης ύπαρξης²⁸. Το “υποκείμενο” και το “αντικείμενο” δεν υπάρχουν διαχωρισμένα το ένα από το άλλο. Μια κρίση δεν είναι κάτι το εξωτερικό ως προς εμάς, κάτι που συμβαίνει και μας αναγκάζει να αντιδράσουμε. Οι ιστορικές καταστάσεις (και ευκαιρίες) είναι επίσης αποτέλεσμα των πεποιθήσεων και πρωτοβουλιών, των πράξεών μας ή της απραξίας μας...

Η “ριζοσπαστική υποκειμενικότητα” του Βανεγκέμ²⁹ είχε τα θετικά της (και λόγο ύπαρξης εκείνη την εποχή) αλλά και μια βασική αδυναμία: απευθυνόταν στην ελεύθερη βούληση, στην αυτεπίγνωση ενός **ατόμου** που εξεγείροταν ενάντια στον κοινωνικό του ρόλο και την εξάρτησή του. Είναι σαφές ότι εμείς δεν προτείνουμε κάτι τέτοιο. Ο καπιταλισμός δεν βασίζεται στην αναγκαιότητα, ούτε και ο κομμουνισμός (ή η κομμουνιστική επανάσταση) στην ελευθερία. Η κατάργηση της προλεταριακής συνθήκης από τους ίδιους τους προλετάρους δεν μπορεί να διαχωριστεί από τους συγκεκριμένους αγώνες ενάντια στο κεφάλαιο. Και το κεφάλαιο υπάρχει μέσα από κοινωνικές ομάδες και θεσμούς. Οι αντικειμενικές πραγματικότητες, ιδίως τα διαδοχικά “συστήματα παραγωγής” που έχουν τις ρίζες τους στην ταξική πάλη και εξαρτώνται από αυτήν, συνιστούν το αναπόφευκτο πλαίσιο του κομμουνιστικού κινήματος -απομένει να δούμε τι κάνουμε και τι θα κάνουμε με αυτό.